פרשת משפטים

ספר שמות · עם פירוש רש״י

נוסח המקרא: מקרא על פי המסורה (CC BY-SA), באדיבות ספריא.
פירוש רש״י: Pentateuch with Rashi's commentary by M. Rosenbaum and A.M. Silbermann, 1929-1934 (Public Domain), באדיבות ספריא.
הקובץ מופץ בחינם ברישיון CC BY-SA: מותר להעתיק ולהפיץ, עם ציון המקור ובאותו רישיון.
geulaquiz.com

פרק כ״א

א׳ וְאֵלֶּה֙ הַמִּשְׁפָּטִ֔ים אֲשֶׁ֥ר תָּשִׂ֖ים לִפְנֵיהֶֽם׃

ואלה המשפטים. כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר ״אֵלֶּה״ פָּסַל אֶת הָרִאשׁוֹנִים, ״וְאֵלֶּה״ מוֹסִיף עַל הָרִאשׁוֹנִים, מָה הָרִאשׁוֹנִים מִסִּינַי, אַף אֵלּוּ מִסִּינַי; וְלָמָּה נִסְמְכָה פָּרָשַׁת דִּינִין לְפָרָשַׁת מִזְבֵּחַ? לוֹמַר לְךָ, שֶׁתְּשִׂים סַנְהֶדְרִין אֵצֶל הַמִּקְדָּשׁ (מכילתא׳):

אשר תשים לפניהם. אָמַר לוֹ הַקָּבָ״ה לְמֹשֶׁה: לֹא תַעֲלֶה עַל דַּעְתְּךָ לוֹמַר, אֶשְׁנֶה לָהֶם הַפֶּרֶק וְהַהֲלָכָה ב׳ אוֹ ג׳ פְּעָמִים, עַד שֶׁתְּהֵא סְדוּרָה בְּפִיהֶם כְּמִשְׁנָתָהּ, וְאֵינִי מַטְרִיחַ עַצְמִי לַהֲבִינָם טַעֲמֵי הַדָּבָר וּפֵרוּשׁוֹ, לְכָךְ נֶאֱמַר אֲשֶׁר תָּשִׂים לִפְנֵיהֶם – כְּשֻׁלְחָן הֶעָרוּךְ וּמוּכָן לֶאֱכֹל לִפְנֵי הָאָדָם (שם):

לפניהם. וְלֹא לִפְנֵי גוֹיִם, וַאֲפִלּוּ יָדַעְתָּ בְּדִין אֶחָד שֶׁהֵם דָּנִין אוֹתוֹ כְּדִינֵי יִשְׂרָאֵל, אַל תְּבִיאֵהוּ בְּעַרְכָּאוֹת שֶׁלָּהֶם, שֶׁהַמֵּבִיא דִּינֵי יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי גוֹיִם, מְחַלֵּל אֶת הַשֵּׁם וּמְגַלֶּה שֵׁם עָ״וָ לְהַשְׁבִּיחָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר כִּי לֹא כְצוּרֵנוּ צוּרָם וְאוֹיְבֵינוּ פְּלִילִים (דברים ל״ב) – כְּשֶׁאוֹיְבֵינוּ פְּלִילִים זֶהוּ עֵדוּת לְעִלּוּי יִרְאָתָם (תנחומא):

ב׳ כִּ֤י תִקְנֶה֙ עֶ֣בֶד עִבְרִ֔י שֵׁ֥שׁ שָׁנִ֖ים יַעֲבֹ֑ד וּבַשְּׁבִעִ֣ת יֵצֵ֔א לַחָפְשִׁ֖י חִנָּֽם׃

כי תקנה עבד עברי. עֶבֶד שֶׁהוּא עִבְרִי; אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא עַבְדּוֹ שֶׁל עִבְרִי – עֶבֶד כְּנַעֲנִי שֶׁלְּקָחָתוּ מִיִּשְׂרָאֵל – וְעָלָיו הוּא אוֹמֵר שֵׁשׁ שָׁנִים יַעֲבֹד? וּמָה אֲנִי מְקַיֵּם וְהִתְנַחַלְתֶּם אֹתָם (ויקרא כ״ה), בְּלָקוּחַ מִן הַגּוֹי, אֲבָל בְּלָקוּחַ מִיִּשְׂרָאֵל יֵצֵא בְּשֵׁשׁ? תַּ״ל כִּי יִמָּכֵר לְךָ אָחִיךָ הָעִבְרִי (דברים ט״ו), לֹא אָמַרְתִּי אֶלָּא בְּאָחִיךָ:

כי תקנה. מִיַּד בֵּית דִּין שֶׁמְּכָרוּהוּ בִּגְנֵבָתוֹ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר אִם אֵין לוֹ וְנִמְכַּר בִּגְנֵבָתוֹ, אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא בְּמוֹכֵר עַצְמוֹ מִפְּנֵי דָּחְקוֹ, אֲבָל מְכָרוּהוּ בֵּית דִּין לֹא יֵצֵא בְּשֵׁשׁ? כְּשֶׁהוּא אוֹמֵר וְכִי יָמוּךְ אָחִיךָ עִמָּךְ וְנִמְכַּר לָךְ (ויקרא כ״ה), חֲרִי מוֹכֵר עַצְמוֹ מִפְּנֵי דָּחְקוֹ אָמוּר, וּמָה אֲנִי מְקַיֵּם כִּי תִקְנֶה? בְּנִמְכַּר בְּבֵית דִּין:

לחפשי. לְחֵרוּת:

ג׳ אִם־בְּגַפּ֥וֹ יָבֹ֖א בְּגַפּ֣וֹ יֵצֵ֑א אִם־בַּ֥עַל אִשָּׁ֖ה ה֑וּא וְיָצְאָ֥ה אִשְׁתּ֖וֹ עִמּֽוֹ׃

אם בגפו יבא. שֶׁלֹּא הָיָה נָשׂוּי אִשָּׁה, כְּתַרְגּוּמוֹ אִם בִּלְחוֹדוֹהִי, וּלְשׁוֹן בְּגַפּוֹ – בִּכְנָפוֹ, שֶׁלֹּא בָּא אֶלָּא כְּמוֹת שֶׁהוּא, יְחִידִי, בְּתוֹךְ לְבוּשׁוֹ – בִּכְנַף בִּגְדוֹ:

בגפו יצא. מַגִּיד שֶׁאִם לֹא הָיָה נָשׂוּי מִתְּחִלָּה, אֵין רַבּוֹ מוֹסֵר לוֹ שִׁפְחָה כְּנַעֲנִית לְהוֹלִיד מִמֶּנָּה עֲבָדִים (קידושין כ׳):

אם בעל אשה הוא. יִשְׂרְאֵלִית:

ויצאה אשתו עמו. וְכִי מִי הִכְנִיסָהּ שֶׁתֵּצֵא? אֶלָּא מַגִּיד הַכָּתוּב שֶׁהַקּוֹנֶה עֶבֶד עִבְרִי חַיָּב בְּמָזוֹנוֹת אִשְׁתּוֹ וּבָנָיו (שם כ״ב):

ד׳ אִם־אֲדֹנָ֣יו יִתֶּן־לּ֔וֹ אִשָּׁ֖ה וְיָלְדָ֣ה ל֑וֹ בָּנִ֥ים אוֹ־בָנ֖וֹת הָאִשָּׁ֥ה וְיִלְדֶ֛יהָ תִּהְיֶ֥ה לַאדֹנֶ֖יהָ וְה֥וּא יֵצֵ֖א בְּגַפּֽוֹ׃

אם אדניו יתן לו אשה. מִכָּאן שֶׁהָרְשׁוּת בְּיַד רַבּוֹ לִמְסֹר לוֹ שִׁפְחָה כְּנַעֲנִית לְהוֹלִיד מִמֶּנָּה עֲבָדִים. אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא בְּיִשְׂרְאֵלִית? תַּ״ל הָאִשָּׁה וְיִלְדֶיהָ תִּהְיֶה לַאדֹנֶיהָ, הָא אֵינוֹ מְדַבֵּר אֶלָּא בִּכְנַעֲנִית, שֶׁהֲרֵי הָעִבְרִיָּה אַף הִיא יוֹצְאָה בְּשֵׁשׁ – וַאֲפִלּוּ לִפְנֵי שֵׁשׁ אִם הֵבִיאָה סִימָנִין יוֹצְאָה – שֶׁנֶּאֱמַר אָחִיךָ הָעִבְרִי אוֹ הָעִבְרִיָּה (דברים ט״ו), מְלַמֵּד שֶׁאַף הָעִבְרִיָּה יוֹצְאָה בְּשֵׁשׁ (מכילתא׳):

ה׳ וְאִם־אָמֹ֤ר יֹאמַר֙ הָעֶ֣בֶד אָהַ֣בְתִּי אֶת־אֲדֹנִ֔י אֶת־אִשְׁתִּ֖י וְאֶת־בָּנָ֑י לֹ֥א אֵצֵ֖א חָפְשִֽׁי׃

את אשתי. הַשִּׁפְחָה:

ו׳ וְהִגִּישׁ֥וֹ אֲדֹנָ֖יו אֶל־הָאֱלֹהִ֑ים וְהִגִּישׁוֹ֙ אֶל־הַדֶּ֣לֶת אוֹ֔ אֶל־הַמְּזוּזָ֖ה וְרָצַ֨ע אֲדֹנָ֜יו אֶת־אָזְנ֗וֹ בַּמַּרְצֵ֛עַ וַעֲבָד֥וֹ לְעֹלָ֖ם׃ {ס}

אל האלהים. לְבֵית דִּין; צָרִיךְ שֶׁיְּמַלְּכוּ בְּמוֹכְרָיו שֶׁמְּכָרוּהוּ לוֹ (שם):

אל הדלת או אל המזוזה. יָכוֹל שֶׁתְּהֵא הַמְּזוּזָה כְּשֵׁרָה לִרְצֹעַ עָלֶיהָ, תַּ״ל וְנָתַתָּה בְּאָזְנוֹ וּבַדֶּלֶת, בַּדֶּלֶת וְלֹא בַּמְּזוּזָה, הָא מַה תַּ״ל אוֹ אֶל הַמְּזוּזָה? הִקִּישׁ דֶּלֶת לְמְזוּזָה, מַה מְּזוּזָה מֵעוֹמֵד אַף דֶּלֶת מֵעוֹמֵד (שם):

ורצע אדניו את אזנו במרצע. הַיְמָנִית, אוֹ אֵינוֹ, אֶלָּא שֶׂמְאל? תַּ״ל אֹזֶן לְגִזְרָה שָׁוָה, נֶאֱמַר כָּאן וְרָצַע אֲדֹנָיו אֶת אָזְנוֹ, וְנֶאֱמַר בְּמִצְרָע תְּנוּךְ אֹזֶן הַמְטַהֵר הַיְמָנִית (ויקרא י״ד), מַה לְּהַלָּן הַיְמָנִית, אַף כָּאן הַיְמָנִית; וּמָה רָאָה אֹזֶן לְרֻצַּע מִכָּל שְׁאָר אֵבָרִים שֶׁבַּגּוּף? אָמַר רַבָּן יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי: אֹזֶן זֹאת שֶׁשָּׁמְעָה עַל הַר סִינַי לֹא תִגְנֹב, וְהָלַךְ וְגָנַב, תֵּרָצַע. וְאִם מוֹכֵר עַצְמוֹ, אֹזֶן שֶׁשָּׁמְעָה עַל הַר סִינַי כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים, וְהָלַךְ וְקָנָה אָדוֹן לְעַצְמוֹ, תֵּרָצַע. רַבִּי שִׁמְעוֹן הָיָה דּוֹרֵשׁ מִקְרָא זֶה כְּמִין חֹמֶר: מַה נִּשְׁתַּנּוּ דֶּלֶת וּמְזוּזָה מִכָּל כֵּלִים שֶׁבַּבַּיִת? אָמַר הַקָּבָ״ה דֶּלֶת וּמְזוּזָה שֶׁהָיוּ עֵדִים בְּמִצְרַיִם כְּשֶׁפָּסַחְתִּי עַל

הַמַּשְׁקוֹף וְעַל שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת וְאָמַרְתִּי כִּי לִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים – עֲבָדַי הֵם וְלֹא עֲבָדִים לַעֲבָדִים – וְהָלַךְ זֶה וְקָנָה אָדוֹן לְעַצְמוֹ, יֵרֵצַע בְּפָנֵיהֶם (קידושין כ״ב):

ועבדו לעלם. עַד הַיּוֹבֵל; אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא לְעוֹלָם כְּמַשְׁמָעוֹ? תַּ״ל וְאִישׁ אֶל מִשְׁפַּחְתּוֹ תָּשׁוּבוּ (ויקרא כ״ה), מַגִּיד שֶׁחֲמִשִּׁים שָׁנָה קְרוּיִים עוֹלָם; וְלֹא שֶׁיְּהֵא עוֹבְדוֹ כָּל חֲמִשִּׁים שָׁנָה, אֶלָּא עוֹבְדוֹ עַד הַיּוֹבֵל, בֵּין סָמוּךְ בֵּין סָמוּךְ לְבֵין מַפְלָג (קידושין ט״ו):

ז׳ וְכִי־יִמְכֹּר אִישׁ אֶת־בִּתּוֹ לְאָמָה לֹא תֵצֵא כְּצֵאת הָעֲבָדִים׃

וכי ימכר איש את בתו לאמה. בְּקִטַּנָּה הַכָּתוּב מְדַבֵּר; יָכוֹל אֲפִלּוּ הֲבִיאָה סִימָנִים, אֲמַרְתָּ קַל וָחֹמֶר, וּמַה מְכוּרָה קֹדֶם לָכֵן יוֹצְאָה בְּסִימָנִין – כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב וְיָצְאָה חִנָּם אֵין כֶּסֶף, שֶׁאֵנוּ דּוֹרְשִׁין אוֹתוֹ לְסִימָנֵי נַעֲרוּת – שֶׁאֵינָהּ מְכוּרָה אֵינוֹ דִּין שֶׁלֹּא תִּמָּכֵר (ערכין כ״ט):

לא תצא כצאת העבדים. כִּיצִיאַת עֲבָדִים כְּנַעֲנִים שֶׁיּוֹצְאִים בְּשֵׁן וָעַיִן, אֲבָל זוֹ לֹא תֵּצֵא בְּשֵׁן וָעַיִן אֶלָּא עוֹבֶדֶת שֵׁשׁ, אוֹ עַד הַיּוֹבֵל, אוֹ עַד שֶׁתָּבִיא סִימָנִין, וְכָל הַקּוֹדֵם לְחֵרוּתָהּ, וְנוֹתֵן לָהּ דְּמֵי עִינָהּ אוֹ דְּמֵי שִׁנָּהּ. אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא לֹא תֵּצֵא כְּצֵאת הָעֲבָדִים בְּשֵׁשׁ וּבַיּוֹבֵל? תַּ״ל כִּי יִמָּכֵר לְךָ אָחִיךָ הָעִבְרִי אוֹ הָעִבְרִיָּה, מַקִּישׁ עִבְרִיָּה לְעִבְרִי לְכָל יְצִיאוֹתָיו, מָה עִבְרִי יוֹצֵא בְּשֵׁשׁ וּבַיּוֹבֵל, אַף עִבְרִיָּה יוֹצְאָה בְּשֵׁשׁ וּבַיּוֹבֵל, וּמַהוּ לֹא תֵּצֵא כְּצֵאת הָעֲבָדִים? לֹא תֵּצֵא בְּרָאשֵׁי אֵבָרִים כַּעֲבָדִים כְּנַעֲנִיִּים; יָכוֹל הָעִבְרִי יוֹצֵא בְּרָאשֵׁי אֵבָרִים? תַּ״ל הָעִבְרִי אוֹ הָעִבְרִיָּה, מַקִּישׁ עִבְרִי לְעִבְרִיָּה, מָה הָעִבְרִיָּה אֵינָהּ יוֹצְאָה בְּרָאשֵׁי אֵבָרִים, אַף הוּא אֵינוֹ יוֹצֵא בְּרָאשֵׁי אֵבָרִים (מכילתא):

ח׳ אִם־רָעָה בְּעֵינֵי אֲדֹנֶיהָ אֲשֶׁר־[לוֹ] (לא) יְעָדָהּ וְהֶפְדָּהּ לְעַם נָכְרִי לֹא־יִמְשֹׁל לְמָכְרָהּ בְּבִגְדֹּרָהּ׃

אם רעה בעיני אדניה. שֶׁלֹּא נִשְׂאָה חֵן בְּעֵינָיו לְכָנְסָהּ:

אשר לא יעדה. שֶׁהָיָה לוֹ לְיַעֲדָהּ וּלְהַכְנִיסָהּ לוֹ לְאִשָּׁה, וְכֶסֶף קִנְיָתָהּ הוּא כֶּסֶף קִדּוּשֶׁיהָ; וְכָאן רָמַז לְךָ הַכָּתוּב שֶׁמִּצְוָה בְּיִעוּד, וְרָמַז לְךָ שֶׁאֵינָהּ צְרִיכָה קִדּוּשִׁין אֲחֵרִים (קידושין י״ח):

והפדה. יִתֵּן לָהּ מָקוֹם לְהֶפָּדוֹת וְלָצֵאת – שֶׁאַף הוּא מְסַיֵּעַ בְּפִדְיוֹנָהּ; וּמַה הוּא מָקוֹם שֶׁנּוֹתֵן לָהּ? שֶׁמְּגָרֵעַ מִפִּדְיוֹנָהּ בְּמִסְפַּר הַשָּׁנִים שֶׁעָשְׂתָה אֶצְלוֹ כְּאִלּוּ הִיא שְׁכוּרָה אֶצְלוֹ. כֵּיצַד? חֲרֵי שֶׁקָּנָאָהּ בְּמָנֶה וְעָשְׂתָה אֶצְלוֹ שְׁתֵּי שָׁנִים, אוֹמְרִים לוֹ, יוֹדֵעַ הָיִיתָ שֶׁעֲתִידָה לָצֵאת לְסוֹף שֵׁשׁ, נִמְצָא שֶׁקָּנִיתָ עֲבוֹדַת כָּל שָׁנָה וְשָׁנָה בְּשִׁשִּׁית הַמָּנֶה, וְעָשְׂתָה אֶצְלְךָ שְׁתֵּי שָׁנִים, הֲרֵי שְׁלִישִׁית הַמָּנֶה, טֹל שְׁנֵי שְׁלִישִׁיּוֹת הַמָּנֶה וְתֵצֵא מֵאֶצְלְךָ:

לעם נכרי לא ימשל למכרה. שֶׁאֵינוֹ רַשַּׁאי לְמָכְרָהּ לְאַחֵר לֹא הָאָדוֹן וְלֹא הָאָב (שם):

בבגדו בה. אִם בָּא לִבְגֹּד בָּהּ, שֶׁלֹּא לְקַיֵּם בָּהּ מִצְוַת יִעוּד, וְכֵן אָבִיהָ מֵאַחַר שֶׁבָּגַד בָּהּ וּמְכָרָהּ לָזֶה:

ט׳ וְאִם־לִבְנוֹ יִיעָדֶנָּה כְּמִשְׁפַּט הַבָּנוֹת יַעֲשֶׂה־לָּהּ׃

ואם לבנו ייעדנה. הָאָדוֹן; מִלַּמֵּד שֶׁאַף בְּנוֹ קָם תַּחְתָּיו לְיַעֲדָהּ אִם יִרְצֶה אָבִיו, וְאֵינוֹ צָרִיךְ לְקַדְּשָׁהּ קִדּוּשִׁין אֲחֵרִים, אֶלָּא אוֹמֵר לָהּ הֲרֵי אַתְּ מְיֻעֶדֶת לִי בְּכֶסֶף שֶׁקִּבֵּל אָבִיךְ בְּדָמַיִךְ:

כמשפט הבנות. שְׁאֵר כְּסוּת וְעוֹנָה (מכילתא):

י׳ אִם־אַחֶרֶת יִקַּח־לוֹ שְׁאֵרָהּ כְּסוּתָהּ וְעִנָּתָהּ לֹא יִגְרָע׃

אם אחרת יקח לו. עָלֶיהָ:

שארה כסותה וענתה לא יגרע. מִן הָאָמָה שֶׁיְּעַד לוֹ כְּבָר:

שארה. מְזוֹנוֹת:

כסותה. כְּמַשְׁמָעוֹ.

ענתה. תַּשְׁמִישׁ (כתובות מ״ז):

י״א וְאִם־שְׁלָשׁ־אֵלֶּה לֹא יַעֲשֶׂה לָהּ וְיָצְאָה חִנָּם אֵין כָּסֶף׃ {ס}

ואם שלש אלה לא יעשה לה. אִם אַחַת מִשָּׁלֹשׁ אֵלֶּה לֹא יַעֲשֶׂה לָהּ; וּמָה הֵן הַשָּׁלֹשׁ? יִיעָדֶנָּה לוֹ, אוֹ לִבְנוֹ, אוֹ יִגְרַע מִפִּדְיוֹנָהּ וְתֵצֵא, וְזֶה לֹא יְעָדָהּ, לֹא לוֹ וְלֹא לִבְנוֹ, וְהִיא לֹא הָיָה בְיָדָהּ לִפְדּוֹת אֶת עַצְמָהּ:

ויצאה חנם. רִבָּה לָהּ יְצִיאָה לָזוֹ יוֹתֵר מִמַּה שֶּׁרִבָּה לָעֲבָדִים, וּמַה הִיא הַיְצִיאָה? לְמֶדְךָ שֶׁתֵּצֵא בְּסִימָנִין וְתִשְׁהֶה עִמּוֹ עוֹד עַד שֶׁתָּבִיא סִימָנִין, – וְאִם הִגִּיעוּ שֵׁשׁ שָׁנִים קֹדֶם סִימָנִין, כְּבָר לִמַּדְנוּ שֶׁתֵּצֵא, שֶׁנֶּאֱמַר הָעִבְרִי אוֹ הָעִבְרִיָּה וַעֲבָדְךָ שֵׁשׁ שָׁנִים (דברים ט״ו) – וּמַהוּ הָאָמוּר כָּאן וְיָצְאָה חִנָּם? שֶׁאִם קָדְמוּ

סִיָּמְנִים לְשֵׁשׁ שָׁנִים תֵּצֵא בָהֵן. אוֹ אֵינוֹ אוֹמֵר שֶׁתֵּצֵא אֶלָּא בְּבַגְרוּת? תַּ״ל אֵין כָּסֶף לְרַבּוֹת יְצִיאַת בַּגְרוּת; וְאִם לֹא נֶאֶמְרוּ שְׁנֵיהֶם הָיִיתִי אוֹמֵר וְיֵצְאָה חִנָּם זוֹ בַּגְרוּת, לְכָךְ נֶאֶמְרוּ שְׁנֵיהֶם שֶׁלֹּא לִתֵּן פֶּתְחוֹן פֶּה לְבַעַל הַדִּין לַחֲלֹק (מכילתא):

י״ב מַכֵּה אִישׁ וָמֵת מוֹת יוּמָת:

מכה איש ומת. כַּמָּה כְתוּבִים נֶאֱמְרוּ בְּפָרָשַׁת רוֹצְחִין, וּמַה שָּׁבְּיָדִי לְפָרֵשׁ לָמָּה בָּאוּ כֻלָּם, אֲפָרֵשׁ:

מכה איש ומת. לָמָּה נֶאֱמַר? לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר וְאִישׁ כִּי יַכֶּה כָּל נֶפֶשׁ אָדָם (ויקרא כ״ד), שׁוֹמֵעַ אֲנִי הַכָּאָה בִלֹּא מִיתָה, תַּלְמוּד לוֹמַר מַכֵּה אִישׁ וָמֵת – אֵינוֹ חַיָּב אֶלָּא בְּהַכָּאָה שֶׁל מִיתָה; וְאִם נֶאֱמַר מַכֵּה אִישׁ וְלֹא נֶאֱמַר וְאִישׁ כִּי יַכֶּה, הָיִיתִי אוֹמֵר אֵינוֹ חַיָּב עַד שֶׁיַּכֶּה אִישׁ, הִכָּה אֶת הָאִשָּׁה וְאֶת הַקָּטָן מִנַּיִן? תַּ״ל כִּי יַכֶּה כָּל נֶפֶשׁ אָדָם – אֲפִלּוּ קָטָן וַאֲפִלּוּ אִשָּׁה; וְעוֹד, אִלּוּ נֶאֱמַר מַכֵּה אִישׁ, שׁוֹמֵעַ אֲנִי אֲפִלּוּ קָטָן שֶׁהִכָּה וְהָרַג יְהֵא חַיָּב, תַּ״ל וְאִישׁ כִּי יַכֶּה, וְלֹא קָטָן שֶׁהִכָּה; וְעוֹד כִּי יַכֶּה כָּל נֶפֶשׁ אָדָם אֲפִלּוּ נְפָלִים בִּמַשְׁמָע, תַּ״ל מַכֵּה אִישׁ, אֵינוֹ חַיָּב עַד שֶׁיַּכֶּה בֶּן קַיָּמָא הֶרְאוּי לִהְיוֹת אִישׁ (מכילתא):

י״ג וַאֲשֶׁר לֹא צָדָה וְהָאֱלֹהִים אִנָּה לְיָדוֹ וְשַׂמְתִּי לְךָ מָקוֹם אֲשֶׁר יָנוּס שָׁמָּה: {ס}

ואשר לא צדה. לֹא אָרַב לוֹ וְלֹא נִתְכַּוֵּן:

צדה. לְשׁוֹן אֶרֶב, וְכֵן הוּא אוֹמֵר ״וְאַתָּה צֹדֶה אֶת נַפְשִׁי״ (שמואל א כ״ד); וְלֹא יִתָּכֵן לוֹמַר צָדָה לְשׁוֹן ״הִצָּד צַיִד״ (בראשית כ״ז), שֶׁצַּיִדַת חַיּוֹת אֵין נוֹפֵל ה״א בְּפֹעַל שֶׁלָּהּ, וְשָׁם דָּבָר בָּהּ צַיִד, וְזֶה שֵׁם דָּבָר בּוֹ צְדָיָה, וּפֹעַל שֶׁלּוֹ צוֹדֶה, וְזֶה הַפֹּעַל שֶׁלּוֹ צָד. וְאוֹמֵר אֲנִי פִּתְרוֹנוֹ כְּתַרְגּוּמוֹ – וּדְלָא כְמַן לֵהּ. וּמְנַחֵם חִבְּרוֹ בְּחֵלֶק צָד צַיִד, וְאֵין אֲנִי מוֹדֶה לוֹ; וְאִם יֵשׁ לְחַבְּרוֹ בְּאַחַת מִמַּחְלָקוֹת שֶׁל צָד, נִתַּבְּרֵנוּ בְּחֵלֶק ״עַל צַד תִּנָּשֵׂאוּ״ (ישעיהו ס״ו), ״צְדָדָה אוֹרֶה״ (שמואל א כ׳), ״וּמִלִּין לְצַד עִלָּאָה יְמַלֵּל״ (דניאל ז׳), אַף כָּאן אֲשֶׁר לֹא צָדָה – לֹא צִדֵּד לְמְצֹא לוֹ שׁוּם צַד מִיתָה; וְאַף זֶה יֵשׁ לְהַרְהֵר עָלָיו, מִכָּל מָקוֹם לְשׁוֹן אוֹרֵב הוּא:

והאלהים אנה לידו. זִמֵּן לְיָדוֹ, לְשׁוֹן ״לֹא תְאֻנֶּה אֵלֶיךָ רָעָה״ (תהילים צ״א), ״לֹא יְאֻנֶּה לַצַּדִּיק כָּל אָוֶן״ (משלי י״ב), ״מִתְאַנֶּה הוּא לִי״ (מלכים ב ה׳) – מְזַדֵּמֵן לְמְצֹא לִי עִלָּה:

והאלהים אנה לידו. וְלָמָּה תֵּצֵא זֹאת מִלְּפָנָיו? הוּא שֶׁאָמַר דָּוִד ״כַּאֲשֶׁר יֹאמַר מְשַׁל הַקַּדְמֹנִי מֵרְשָׁעִים יֵצֵא רֶשַׁע״ (שמואל א כ״ד); וּמְשַׁל הַקַּדְמוֹנִי הִיא הַתּוֹרָה, שֶׁהִיא מְשַׁל הַקָּבָּ״ה שֶׁהוּא קַדְמוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם; וְהֵיכָן אָמְרָה תּוֹרָה מֵרְשָׁעִים יֵצֵא רֶשַׁע? וְהָאֱלֹהִים אִנָּה לְיָדוֹ. בַּמֶּה הַכָּתוּב מְדַבֵּר? בִּשְׁנֵי בְנֵי אָדָם, אֶחָד הָרַג שׁוֹגֵג וְאֶחָד הָרַג מֵזִיד, וְלֹא הָיוּ עֵדִים בַּדָּבָר שֶׁיְּעִידוּ, וְזֶה לֹא נֶהֱרַג, וְזֶה לֹא גָלָה, וְהַקָּבָּ״ה מְזַמְּנָן לְפַנְדָּק אֶחָד, וְזֶה שֶׁהָרַג בְּמֵזִיד יוֹשֵׁב תַּחַת הַסֶּלַע וְזֶה שֶׁהָרַג שׁוֹגֵג עוֹלֶה בַּסֶּלַע וְנוֹפֵל עַל וֶה שֶׁהָרַג בְּמֵזִיד וְהוֹרְגוֹ, וְעֵדִים מְעִידִים עָלָיו וּמְחַיְּבִים אוֹתוֹ לְגָלוֹת, נִמְצָא וֶה שֶׁהָרַג בְּשׁוֹגֵג גּוֹלֶה, וְזֶה שֶׁהָרַג בְּמֵזִיד נֶהֱרָג (מכות י׳):

ושמתי לך מקום. אַף בַּמִּדְבָּר, שֶׁינּוּס שָׁמָּה, וְאִי זֶה מָקוֹם קוֹלְטוֹ? זֶה מַחֲנֵה לְוִיָּה (מכילתא):

י״ד וְכִי־יָזֵד אִישׁ עַל־רֵעֵהוּ לְהָרְגוֹ בְעָרְמָה מֵעִם מִזְבְּחִי תִּקָּחֶנּוּ לָמוּת: {ס}

וכי יזד. לָמָּה נֶאֱמַר? לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר מַכֵּה אִישׁ וְגוֹ׳ שׁוֹמֵעַ אֲנִי אֲפִלּוּ גּוֹי, וְרוֹפֵא שֶׁהֵמִית וּשְׁלִיחַ בֵּית דִּין שֶׁהֵמִית בְּמַלְקוּת אַרְבָּעִים, וְהָאָב הַמַּכֶּה אֶת בְּנוֹ וְהָרַב הָרוֹדֶה אֶת תַּלְמִידוֹ, וְהַשּׁוֹגֵג, תַּ״ל וְכִי יָזֵד – וְלֹא שׁוֹגֵג, עַל רֵעֵהוּ – וְלֹא עַל גּוֹי, לְהָרְגוֹ בְּעָרְמָה – וְלֹא שְׁלִיחַ בֵּית דִּין וְהָרוֹפֵא וְרוֹדֶה בְּנוֹ וְתַלְמִידוֹ, שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁהֵם מְזִידִין אֵין מַעֲרִימִין (מכילתא):

מעם מזבחי. אִם הָיָה כֹּהֵן וְרוֹצֶה לַעֲבֹד עֲבוֹדָה תִּקָּחֶנּוּ לָמוּת (יומא פ״ה):

ט״ו וּמַכֵּה אָבִיו וְאִמּוֹ מוֹת יוּמָת: {ס}

ומכה אביו ואמו. לְפִי שֶׁלִּמְּדָנוּ עַל הַחוֹבֵל בַּחֲבֵרוֹ שֶׁהוּא בְּתַשְׁלוּמִין וְלֹא בְמִיתָה, הֻצְרַךְ לוֹמַר עַל הַחוֹבֵל בְּאָבִיו שֶׁהוּא בְמִיתָה, וְאֵינוֹ חַיָּב אֶלָּא בְּהַכָּאָה שֶׁיֵּשׁ בָּהּ חַבּוּרָה (סנהדרין פ״ה):

אביו ואמו. אוֹ זֶה אוֹ זֶה:

מות יומת. בְּחֶנֶק (מכילתא):

ט״ז וְגֹנֵב אִישׁ וּמְכָרוֹ וְנִמְצָא בְיָדוֹ מוֹת יוּמָת: {ס}

וגנב איש ומכרו. לָמָּה נֶאֱמַר? לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר כִּי יִמָּצֵא אִישׁ גוֹנֵב נֶפֶשׁ מֵאֶחָיו (דברים כ״ד), אֵין לִי אֶלָּא אִישׁ שֶׁגָּנַב נֶפֶשׁ, אִשָּׁה אוֹ טֻמְטוּם אוֹ אַנְדְּרוֹגִינוֹס שֶׁגָּנְבוּ מִנַּיִן? תַּ״ל וְגֹנֵב אִישׁ וּמְכָרוֹ. וּלְפִי שֶׁנֶּאֱ׳ כָּאן וְגֹנֵב אִישׁ, אֵין לִי אֶלָּא גּוֹנֵב אִישׁ, גּוֹנֵב אִשָּׁה מִנַּיִן? תַּ״ל גֹּנֵב נֶפֶשׁ, לְכָךְ הֻצְרְכוּ שְׁנֵיהֶם, מַה שֶּׁחִסֵּר זֶה גִּלָּה זֶה (סנהדרין שם):

ונמצא בידו. שֶׁרָאוּהוּ עֵדִים שֶׁגְּנָבוֹ וּמְכָרוֹ, וְנִמְצָא כְּבָר בְּיָדוֹ קֹדֶם מְכִירָה (שם):

מות יומת. בְּחֶנֶק; כָּל מִיתָה הָאֲמוּרָה בַּתּוֹרָה סְתָם חֶנֶק הִיא (וְהִפְסִיק הָעִנְיָן וְכָתַב וְגֹנֵב אִישׁ בֵּין מַכֵּה אָבִיו וְאִמּוֹ לְמְקַלֵּל אָבִיו, וְנִרְאֶה לִי הַיְנוּ פְּלוּגְתָּא, דְּמַר סָבַר מַקְשִׁינַן הַכָּאָה לְקְלָלָה וּמַר סָבַר לָא מַקְשִׁינַן (שם)):

י״ז וּמְקַלֵּל אָבִיו וְאִמּוֹ מוֹת יוּמָת: {ס}

ומקלל אביו ואמו. לָמָּה נֶאֱמַר? לְפִי שֶׁהוּא אוֹמֵר אִישׁ אִישׁ אֲשֶׁר יְקַלֵּל אֶת אָבִיו (ויקרא כ׳), אֵין לִי אֶלָּא אִישׁ שֶׁקִּלֵּל אֶת אָבִיו, אִשָּׁה שֶׁקִּלְּלָה אֶת אָבִיהָ מִנַּיִן? תַּ״ל וּמְקַלֵּל אָבִיו וְאִמּוֹ סְתָם, בֵּין אִישׁ וּבֵין אִשָּׁה, אִם כֵּן לָמָּה נֶאֱמַר אִישׁ אֲשֶׁר יְקַלֵּל? לְהוֹצִיא אֶת הַקָּטָן (מכילתא):

מות יומת. בְּסְקִילָה; וְכָל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר דָּמָיו בּוֹ בִּסְקִילָה, וּבְנֵיָן אָב לְכֻלָּם בָּאֶבֶן יִרְגְּמוּ אֹתָם דְּמֵיהֶם בָּם (ויקרא כ׳), וּבִמְקַלֵּל אָבִיו וְאִמּוֹ נֶאֱמַר דָּמָיו בּוֹ:

י״ח וְכִי־יְרִיבֻן אֲנָשִׁים וְהִכָּה־אִישׁ אֶת־רֵעֵהוּ בְּאֶבֶן אוֹ בְאֶגְרֹף וְלֹא יָמוּת וְנָפַל לְמִשְׁכָּב:

וכי יריבן אנשים. לָמָּה נֶאֱמַר? לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר עַיִן תַּחַת עַיִן, לֹא לָמַדְנוּ אֶלָּא דְּמֵי אֵבָרִיו אֲבָל שֶׁבֶת וְרִפּוּי לֹא לָמַדְנוּ, לְכָךְ נֶאֱמְרָה פָּרָשָׁה זוֹ:

ונפל למשכב. כְּתַרְגּוּמוֹ וְיִפֵּל לְבוּטְלָן – לְחֹלִי שֶׁמְּבַטְּלוֹ מִמְּלַאכְתּוֹ:

י״ט אִם־יָקוּם וְהִתְהַלֵּךְ בַּחוּץ עַל־מִשְׁעַנְתּוֹ וְנִקָּה הַמַּכֶּה רַק שִׁבְתּוֹ יִתֵּן וְרַפֹּא יְרַפֵּא: {ס}

על משענתו. עַל בֵּרְיוֹ וְכֹחוֹ (מכילתא):

ונקה המכה. וְכִי תַעֲלֶה עַל דַּעְתְּךָ שֶׁיֵּהָרֵג זֶה שֶׁלֹּא הָרַג? אֶלָּא לְמָדְךָ כָּאן שֶׁחוֹבְשִׁים אוֹתוֹ עַד שֶׁנִּרְאֶה אִם יִתְרַפֵּא זֶה; וְכֵן מַשְׁמָעוֹ: כְּשֶׁקָּם זֶה וְהוֹלֵךְ עַל מִשְׁעַנְתּוֹ אָז נְקֵה הַמַּכֶּה, אֲבָל עַד שֶׁלֹּא יָקוּם זֶה לֹא נְקֵה הַמַּכֶּה (כתובות ל״ג):

רק שבתו. בְּטוּל מְלַאכְתּוֹ מֻחְמַת הַחֹלִי; אִם קָטַע יָדוֹ אוֹ רַגְלוֹ, רוֹאִין בְּטוּל מְלַאכְתּוֹ מֻחְמַת הַחֹלִי כְּאִלּוּ שׁוֹמֵר קִשּׁוּאִין, שֶׁהֲרֵי אַף לְאַחַר הַחֹלִי אֵינוֹ רָאוּי לְמְלֶאכֶת יָד וָרֶגֶל, וְהוּא כְּבָר נָתַן לוֹ מֻחְמַת נִזְקוֹ דְּמֵי יָדוֹ וְרַגְלוֹ, שֶׁנֶּ׳ יָד תַּחַת יָד וֶרֶגֶל תַּחַת רָגֶל:

ורפא ירפא. כְּתַרְגּוּמוֹ – יְשַׁלֵּם שְׂכַר הָרוֹפֵא:

כ׳ וְכִי־יַכֶּה אִישׁ אֶת־עַבְדּוֹ אוֹ אֶת־אֲמָתוֹ בַּשֵּׁבֶט וּמֵת תַּחַת יָדוֹ נָקֹם יִנָּקֵם:

וכי יכה איש את עבדו או את אמתו. בְּעֶבֶד כְּנַעֲנִי הַכָּתוּב מְדַבֵּר, אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא בְּעִבְרִי? תַּ״ל כִּי כַסְפּוֹ הוּא, מַה כַּסְפּוֹ קָנוּי לוֹ עוֹלָמִית, אַף עֶבֶד הַקָּנוּי לוֹ עוֹלָמִית; וַהֲרֵי הָיָה בִכְלַל מַכֵּה אִישׁ וָמֵת? אֶלָּא בָּא הַכָּתוּב וְהוֹצִיאוֹ מִן הַכְּלָל, לִהְיוֹת נָדוֹן בְּדִין יוֹם אוֹ יוֹמַיִם, שֶׁאִם לֹא מֵת תַּחַת יָדוֹ וְשָׁהָה מַעֲת לְעֵת פָּטוּר (מכילתא):

בשבט. כְּשֶׁיֵּשׁ בּוֹ כְּדֵי לְהָמִית הַכָּתוּב מְדַבֵּר. אוֹ אֲפִלּוּ אֵין בּוֹ כְּדֵי לְהָמִית? תַּ״ל בְּיִשְׂרָאֵל וְאִם בְּאֶבֶן יָד אֲשֶׁר יָמוּת בָּהּ הַכֵּהוּ (במדבר ל״ה), וַהֲלֹא דְּבָרִים קַל וָחֹמֶר: מַה יִשְׂרָאֵל חָמוּר אֵין חַיָּב עָלָיו אֶלָּא אִם כֵּן הִכָּהוּ בְּדָבָר שֶׁיֵּשׁ בּוֹ כְּדֵי לְהָמִית וְעַל אֲבֶר שֶׁהוּא כְּדֵי לְהָמִית וְעַל אֲבֶר שֶׁהוּא כְּדֵי לָמוּת בְּהַכָּאָה זוֹ, עֶבֶד הַקַּל לֹא כָּל שֶׁכֵּן (מכילתא):

נקם ינקם. מִיתַת סַיִף, וְכֵן הוּא אוֹמֵר חֶרֶב נֹקֶמֶת נְקַם בְּרִית (ויקרא כ״ו):

כ״א אַךְ אִם־יוֹם אוֹ יוֹמַיִם יַעֲמֹד לֹא יֻקַּם כִּי כַסְפּוֹ הוּא: {ס}

אך אם יום או יומים יעמד לא יקם. אִם עַל יוֹם אֶחָד הוּא פָּטוּר עַל יוֹמַיִם לֹא כָּל שֶׁכֵּן? אֶלָּא יוֹם שֶׁהוּא כְּיוֹמַיִם, וְאֵיזֶה? זֶה מֵעֵת לְעֵת (מכילתא):

לא יקם כי כספו הוא. הָא אֶחָד שֶׁהִכָּהוּ, אַע״פ שֶׁשָּׁהָה מֵעֵת לְעֵת קֹדֶם שֶׁמֵּת, חַיָּב:

כ״ב וְכִי־יִנָּצוּ אֲנָשִׁים וְנָגְפוּ אִשָּׁה הָרָה וְיָצְאוּ יְלָדֶיהָ וְלֹא יִהְיֶה אָסוֹן עָנוֹשׁ יֵעָנֵשׁ כַּאֲשֶׁר יָשִׁית עָלָיו בַּעַל הָאִשָּׁה וְנָתַן בִּפְלִלִים:

וכי ינצו אנשים. זֶה עִם זֶה, וְנִתְכַּוֵּן לְהַכּוֹת אֶת חֲבֵרוֹ וְהִכָּה אֶת הָאִשָּׁה:

ונגפו. אֵין נְגִיפָה אֶלָּא לְשׁוֹן דְּחִיפָה וְהַכָּאָה, כְּמוֹ פֶּן תִּגֹּף בָּאֶבֶן רַגְלֶךָ (תהילים צ״א), בְּטֶרֶם יִתְנַגְּפוּ רַגְלֵיכֶם (ירמיהו י״ג) וּלְאֶבֶן נֶגֶף (ישעיהו ח׳):

ולא יהיה אסון. בָּאִשָּׁה:

ענוש יענש. לְשַׁלֵּם דְּמֵי וְלָדוֹת לַבַּעַל; שָׁמִין אוֹתָהּ כַּמָּה הָיְתָה רְאוּיָה לְמָכֵר בַּשּׁוּק לְהַעָלוֹת בְּדָמֶיהָ בִּשְׁבִיל הֶרְיוֹנָהּ:

ענש יענש. יִגְבּוּ מָמוֹן מִמֶּנּוּ, כְּמוֹ וְעָנְשׁוּ אֹתוֹ מֵאָה כֶּסֶף (דברים כ״ב):

כאשר ישית עליו וגו׳. כְּשֶׁיִּתְבָּעֶנּוּ הַבַּעַל בְּבֵית דִּין לְהָשִׁית עָלָיו עֹנֶשׁ עַל כָּךְ:

ונתן. הַמַּכָּה דְּמֵי וְלָדוֹת:

בפללים – עַל פִּי הַדַּיָּנִים (מכילתא):

כ״ג וְאִם־אָסוֹן יִהְיֶה וְנָתַתָּה נֶפֶשׁ תַּחַת נָפֶשׁ:

ואם אסון יהיה. בְּאִשָּׁה:

ונתתה נפש תחת נפש. רַבּוֹתֵינוּ חוֹלְקִים בַּדָּבָר, יֵשׁ אוֹמְרִים נֶפֶשׁ מַמָּשׁ, וְיֵשׁ אוֹמְרִים מָמוֹן אֲבָל לֹא נֶפֶשׁ מַמָּשׁ, שֶׁהַמִּתְכַּוֵּן לַהֲרֹג אֶת זֶה וְהָרַג אֶת זֶה פָּטוּר מִמִּיתָה, וּמְשַׁלֵּם לְיוֹרְשָׁיו דְּמֵיו כְּמוֹ שֶׁהָיָה נִמְכָּר בַּשּׁוּק (שם):

כ״ד עַיִן תַּחַת עַיִן שֵׁן תַּחַת שֵׁן יָד תַּחַת יָד רֶגֶל תַּחַת רָגֶל:

עין תחת עין. סְמֵא עֵין חֲבֵרוֹ נוֹתֵן לוֹ דְּמֵי עֵינוֹ כַּמָּה שֶׁפָּחֲתוּ דָּמָיו לְמִכֹּר בַּשּׁוּק, וְכֵן כֻּלָּם; וְלֹא נְטִילַת אֵבֶר מַמָּשׁ, כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ בְּפֶרֶק הַחוֹבֵל (בבא קמא דף פ״ג):

כ״ה כְּוִיָּה תַּחַת כְּוִיָּה פֶּצַע תַּחַת פֶּצַע חַבּוּרָה תַּחַת חַבּוּרָה: {ס}

כויה תחת כויה. מִכְוַת אֵשׁ; וְעַד עַכְשָׁו דִּבֵּר בְּחַבָּלָה שֶׁיֵּשׁ בָּהּ פְּחַת דָּמִים, וְעַכְשָׁיו בְּשֶׁאֵין בָּהּ פְּחַת דָּמִים אֶלָּא צַעַר, כְּגוֹן כְּוָאוֹ בְּשִׁפּוּד עַל צַפָּרְנָיו, אוֹמְדִים כַּמָּה אָדָם כַּיּוֹצֵא בָּזֶה רוֹצֶה לִטֹּל לִהְיוֹת מִצְטַעֵר כָּךְ (בבא קמא פ״ג):

פצע. הֵיא מַכָּה הַמּוֹצִיאָה דָּם, שֶׁפָּצַע אֶת בְּשָׂרוֹ, נברי״ורא בְּלַעַז; הַכֹּל לְפִי מַה שֶּׁהוּא – אִם יֵשׁ בּוֹ פְּחַת דָּמִים, נוֹתֵן נֶזֶק, וְאִם נָפַל לְמִשְׁכָּב, נוֹתֵן שֶׁבֶת וְרִפּוּי וּבֹשֶׁת וְצַעַר; וּמִקְרָא זֶה יָתֵר הוּא, וּבְהַחוֹבֵל דְּרָשׁוּהוּ רַבּוֹתֵינוּ לְחַיֵּב עַל הַצַּעַר אֲפִלּוּ בִּמְקוֹם נֶזֶק – שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁנּוֹתַן לוֹ דְּמֵי יָדוֹ, אֵין פּוֹטְרִים אוֹתוֹ מִן הַצַּעַר, לוֹמַר, הוֹאִיל וְקָנָה יָדוֹ יֵשׁ עָלָיו לְחַתְכָּהּ בְּכָל מַה שֶּׁיִּרְצֶה, אֶלָּא אוֹמְרִים, יֵשׁ לוֹ לְחַתְכָּהּ בְּסַם, שֶׁאֵינוֹ מִצְטַעֵר כָּל כָּךְ, וְזֶה חָתְכָהּ בְּבַרְזֶל וְצָעָרוֹ:

חבורה. הֵיא מַכָּה שֶׁהַדָּם נִצָּרָר בָּהּ וְאֵינוֹ יוֹצֵא, אֶלָּא שֶׁמַּאְדִּים הַבָּשָׂר כְּנֶגְדּוֹ, וּלְשׁוֹן חַבּוּרָה טק״א בְּלַעַז, כְּמוֹ וְנָמֵר חֲבַרְבֵּרֹתָיו (ירמיהו י״ג), וְתַרְגּוּמוֹ מַשְׁקוּפֵי, לְשׁוֹן חֻבָּטָה, בטדו״רא בְּלַעַז, וְכֵן שְׁדוּפוֹת קָדִים (בראשית מ״א), שְׁקִיפָן קְדוּם – חֲבוּטוֹת בָּרוּחַ, וְכֵן עַל הַמַּשְׁקוֹף, עַל שֵׁם שֶׁהַדֶּלֶת נוֹקֶשׁ עָלָיו:

כ״ו וְכִי־יַכֶּה אִישׁ אֶת־עֵין עַבְדּוֹ אוֹ־אֶת־עֵין אֲמָתוֹ וְשִׁחֲתָהּ לַחָפְשִׁי יְשַׁלְּחֶנּוּ תַּחַת עֵינוֹ:

את עין עבדו. כְּנַעֲנִי, אֲבָל עִבְרִי אֵינוֹ יוֹצֵא בְּשֵׁן וְעַיִן, כְּמוֹ שֶׁאָמַרְנוּ לֹא תֵצֵא כְּצֵאת הָעֲבָדִים:

תחת עינו. וְכֵן בְּכ״ד רָאשֵׁי אֲבָרִים: אֶצְבְּעוֹת הַיָּדַיִם וְהָרַגְלַיִם, וּשְׁתֵּי אָזְנַיִם, וַהֲחֹטֶם, וְרֹאשׁ הַגְּוִיָּה שֶׁהוּא גִּיד הָאַמָּה. וְלָמָּה נֶאֱמַר שֵׁן וְעַיִן? שֶׁאִם נֶאֱמַר עַיִן וְלֹא נֶאֱמַר שֵׁן, הָיִיתִי אוֹמֵר מָה עַיִן שֶׁנִּבְרָא עִמּוֹ אַף כָּל שֶׁנִּבְרָא עִמּוֹ, וַהֲרֵי שֵׁן לֹא נִבְרָא עִמּוֹ; וְאִם נֶאֱמַר שֵׁן וְלֹא נֶאֱמַר עַיִן, הָיִיתִי אוֹמֵר אֲפִלּוּ שֵׁן תִּינוֹק שֶׁיֵּשׁ לוֹ חֲלִיפִין, לְכָךְ נֶאֱמַר עַיִן (מכילתא):

כ״ז וְאִם־שֵׁן עַבְדּוֹ אוֹ־שֵׁן אֲמָתוֹ יַפִּיל לַחָפְשִׁי יְשַׁלְּחֶנּוּ תַּחַת שִׁנּוֹ: {פ}

כ״ח וְכִי־יִגַּח שׁוֹר אֶת־אִישׁ אוֹ אֶת־אִשָּׁה וָמֵת סָקוֹל יִסָּקֵל הַשּׁוֹר וְלֹא יֵאָכֵל אֶת־בְּשָׂרוֹ וּבַעַל הַשּׁוֹר נָקִי:

וכי יגח שור. אֶחָד שׁוֹר וְאֶחָד כָּל בְּהֵמָה וְחַיָּה וָעוֹף, אֶלָּא שֶׁדִּבֵּר הַכָּתוּב בְּהֹוֶה (בבא קמא נ״ד):

ולא יאכל את בשרו. מִמַּשְׁמָע שֶׁנֶּאֱמַר סָקוֹל יִסָּקֵל הַשּׁוֹר אִינִי יוֹדֵעַ שֶׁהוּא נִבְלָה וּטְרֵפָה אֲסוּרָה בַּאֲכִילָה? אֶלָּא מַה תַּלְמוּד לוֹמַר וְלֹא יֵאָכֵל אֶת בְּשָׂרוֹ? שֶׁאֲפִלּוּ שְׁחָטוֹ לְאַחַר שֶׁנִּגְמַר דִּינוֹ אָסוּר בַּאֲכִילָה, בַּהֲנָאָה מְנַיִן? תַּ״ל וּבַעַל הַשּׁוֹר נָקִי, כְּאָדָם הָאוֹמֵר לַחֲבֵרוֹ יָצָא פְּלוֹנִי נָקִי מִנְּכָסַיִו וְאֵין לוֹ בָּהֶם הֲנָאָה שֶׁל כְּלוּם, זֶהוּ מִדְרָשׁוֹ (בבא קמא מלכים א). וּפְשׁוּטוֹ כְּמַשְׁמָעוֹ, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר בַּמּוּעָד וְגַם בְּעָלָיו יוּמָת, הֻצְרַךְ לוֹמַר בַּתָּם וּבַעַל הַשּׁוֹר נָקִי:

כ״ט וְאִם שׁוֹר נַגָּח הוּא מִתְּמֹל שִׁלְשֹׁם וְהוּעַד בִּבְעָלָיו וְלֹא יִשְׁמְרֶנּוּ וְהֵמִית אִישׁ אוֹ אִשָּׁה הַשּׁוֹר יִסָּקֵל וְגַם־בְּעָלָיו יוּמָת:

מתמל שלשם. חֲרֵי שָׁלֹשׁ נְגִיחוֹת (מכילתא):

והועד בבעליו. לְשׁוֹן הַתְרָאָה בְּעֵדִים, כְּמוֹ הָעֵד הֵעִד בָּנוּ הָאִישׁ (בראשית מ״ג):

והמית איש וגו׳. לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר כִּי יִגַּח אֵין לִי אֶלָּא שֶׁהֵמִיתוֹ בִּנְגִיחָה, הֱמִיתוֹ בִּנְשִׁיכָה, דְּחִיפָה, בְּעִיטָה, מְנַיִן? תַּלְמוּד לוֹמַר וְהֵמִית:

וגם בעליו יומת. בִּידֵי שָׁמַיִם. יָכוֹל בִּידֵי אָדָם? תַּלְמוּד לוֹמַר מוֹת יוּמַת הַמַּכֶּה רוֹצֵחַ הוּא, עַל רְצִיחָתוֹ אַתָּה הוֹרְגוֹ וְאִי אַתָּה הוֹרְגוֹ עַל רְצִיחַת שׁוֹרוֹ (סנהדרין ט״ו):

ל׳ אִם־כֹּפֶר יוּשַׁת עָלָיו וְנָתַן֙ פִּדְיֹ֣ן נַפְשׁ֔וֹ כְּכֹ֖ל אֲשֶׁר־יוּשַׁ֣ת עָלָֽיו׃

אם כפר יושת עליו. ״אִם״ זֶה אֵינוֹ תָּלוּי, וַהֲרֵי הוּא כְּמוֹ ״אִם כֹּסֶף תַּלְוֶה״ – לְשׁוֹן אֲשֶׁר, זֶה מִשְׁפָּטוֹ שֶׁיָּשִׁיתוּ עָלָיו בֵּית דִּין כֹּפֶר׃

ונתן פדין נפשו. דְּמֵי נִזָּק דִּבְרֵי רַ׳ יִשְׁמָעֵאל, ר׳ עֲקִיבָא אוֹמֵר דְּמֵי מַזִּיק (מכילתא)׃

ל״א אוֹ־בֵ֥ן יִגַּ֖ח אוֹ־בַ֣ת יִגָּ֑ח כַּמִּשְׁפָּ֥ט הַזֶּ֖ה יֵֽעָשֶׂ֥ה לּֽוֹ׃

או בן יגח. בֵּן שֶׁהוּא קָטָן׃

או בת. שֶׁהִיא קְטַנָּה; לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר וְהֵמִית אִישׁ אוֹ אִשָּׁה, יָכוֹל אֵינוֹ חַיָּב אֶלָּא עַל הַגְּדוֹלִים, תַּלְמוּד לוֹמַר אוֹ בֵן יִגַּח וְגוֹ׳, לְחַיֵּב עַל הַקְּטַנִּים כַּגְּדוֹלִים (שם)׃

ל״ב אִם־עֶ֣בֶד יִגַּ֔ח הַשּׁ֖וֹר אוֹ אָמָ֑ה כֶּ֚סֶף | שְׁלֹשִׁ֣ים שְׁקָלִ֔ים יִתֵּן֙ לַאדֹנָ֔יו וְהַשּׁ֖וֹר יִסָּקֵֽל׃ {ס}

אם עבד, או אמה. כְּנַעֲנִיִּים׃

שלשים שקלים יתן. גְּזֵרַת הַכָּתוּב הוּא, בֵּין שֶׁהוּא שָׁוֶה אֶלֶף זוּז בֵּין שֶׁאֵינוֹ שָׁוֶה אֶלָּא דִּינָר. וְהַשֶּׁקֶל מִשְׁקָלוֹ אַרְבָּעָה זְהוּבִים שֶׁהֵם חֲצִי אֲנָקְיָא לְמִשְׁקָל הַיָּשָׁר שֶׁל קוֹלוֹנְיָ״א׃

ל״ג וְכִֽי־יִפְתַּ֣ח אִ֔ישׁ בּ֖וֹר אוֹ֑ כִּֽי־יִכְרֶ֣ה אִ֔ישׁ בֹּ֖ר וְלֹ֣א יְכַסֶּ֑נּוּ וְנָפַ֤ל־שָׁמָּה֙ שׁ֣וֹר אוֹ־חֲמֽוֹר׃

וכי יפתח איש בור. שֶׁהָיָה מְכֻסֶּה וְגִלָּהוּ׃

או כי יכרה. לָמָּה נֶאֱמַר? אִם עַל הַפְּתִיחָה חַיָּב עַל הַכְּרִיָּה לֹא כָל שֶׁכֵּן? אֶלָּא לְהָבִיא כוֹרֶה אַחַר כּוֹרֶה שֶׁהוּא חַיָּב (בבא קמא נ״א)׃

ולא יכסנו. הָא אִם כִּסָּהוּ פָּטוּר; וּבְחוֹפֵר בִּרְשׁוּת הָרַבִּים דִּבֵּר הַכָּתוּב׃

שור או חמור. הוּא הַדִּין לְכָל בְּהֵמָה וְחַיָּה, שֶׁבְּכָל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר שׁוֹר אוֹ חֲמוֹר אָנוּ לְמֵדִין אוֹתוֹ שׁוֹר שׁוֹר מִשַּׁבָּת, שֶׁנֶּאֱמַר לְמַעַן יָנוּחַ שׁוֹרְךָ וַחֲמֹרֶךָ (שמות כ״ג), מַה לְּהַלָּן כָּל בְּהֵמָה וְחַיָּה כְּשׁוֹר – שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר בְּמָקוֹם אַחֵר וְכָל בְּהֵמְתֶּךָ (דברים ה׳) – אַף כָּאן כָּל בְּהֵמָה וְחַיָּה כְּשׁוֹר, וְלֹא נֶאֱמַר שׁוֹר וַחֲמוֹר אֶלָּא שׁוֹר וְלֹא אָדָם, חֲמוֹר וְלֹא כֵלִים (בבא קמא נ״ג)׃

ל״ד בַּעַ֣ל הַבּ֔וֹר יְשַׁלֵּ֖ם כֶּ֑סֶף יָשִׁ֣יב לִבְעָלָ֔יו וְהַמֵּ֥ת יִֽהְיֶה־לּֽוֹ׃ {ס}

בעל הבור. בַּעַל הַתַּקָּלָה; אַע״פִּ שֶׁאֵין הַבּוֹר שֶׁלּוֹ – שֶׁעָשָׂאוֹ בִּרְשׁוּת הָרַבִּים – עָשָׂאוֹ הַכָּתוּב בְּעָלָיו לְהִתְחַיֵּב עָלָיו בְּנִזְקָיו׃

כסף ישיב לבעליו. יָשִׁיב לְרַבּוֹת שְׁוֵה כֶסֶף וַאֲפִלּוּ סְבִין (שם ז׳)׃

והמת יהיה לו. לַנִּזָּק; שָׁמִין אֶת הַנְּבֵלָה וְנוֹטְלָהּ בְּדָמִים וּמְשַׁלֵּם לוֹ הַמַּזִּיק עָלֶיהָ תַּשְׁלוּמֵי נִזְקוֹ (בבא קמא י׳)׃

ל״ה וְכִֽי־יִגֹּ֞ף שׁ֣וֹר־אִ֗ישׁ אֶת־שׁ֙וֹר֙ רֵעֵ֔הוּ וָמֵ֑ת וּמָכְר֣וּ אֶת־הַשּׁ֗וֹר הַחַי֙ וְחָצ֣וּ אֶת־כַּסְפּ֔וֹ וְגַ֥ם אֶת־הַמֵּ֖ת יָחֲצֽוּן׃

וכי יגף. יִדְחֹף; בֵּין בְּקַרְנָיו, בֵּין בְּגוּפוֹ, בֵּין שֶׁנְּשָׁכוֹ בְּשִׁנָּיו, כֻּלָּן בִּכְלַל נְגִיפָה הֵם, שֶׁאֵין נְגִיפָה אֶלָּא לְשׁוֹן מַכָּה׃

שור איש. שׁוֹר שֶׁל אִישׁ׃

ומכרו את השור וגו׳. בְּשָׁוִים הַכָּתוּב מְדַבֵּר – שׁוֹר שָׁוֶה מָאתַיִם שֶׁהֲמִית שׁוֹר שָׁוֶה מָאתַיִם – בֵּין שֶׁהַנְּבֵלָה שָׁוָה הַרְבֵּה, בֵּין שֶׁהִיא שָׁוָה מְעַט, כְּשֶׁנּוֹטֵל זֶה חֲצִי הַחַי וַחֲצִי הַמֵּת וְזֶה חֲצִי הַחַי וַחֲצִי הַמֵּת, נִמְצָא כָּל אֶחָד מַפְסִיד חֲצִי נֶזֶק שֶׁהַזִּיקָה הַמִּיתָה; לְמִדְנוּ שֶׁהַתָּם מְשֻׁלָּם חֲצִי נֶזֶק, שֶׁמִּן הַשָּׁוִין אַתָּה לָמֵד לְשֶׁאֵינָן שָׁוִין, כִּי דִּין הַתָּם לְשֻׁלָּם חֲצִי נֶזֶק – לֹא פָּחוֹת וְלֹא יוֹתֵר. אוֹ יָכוֹל אַף בְּשֶׁאֵינָן שָׁוִין בִּדְמֵיהֶן כְּשֶׁהֵן חַיִּים אָמַר הַכָּתוּב יֶחֱצוּ אֶת שְׁנֵיהֶם? אִם אָמַרְתָּ כֵּן, פְּעָמִים שֶׁהַמַּזִּיק מְשַׁתַּכֵּר הַרְבֵּה, כְּשֶׁהַנְּבֵלָה שָׁוָה לְמֹכֵר לְנֵכָרִים הַרְבֵּה יוֹתֵר מִדְּמֵי שׁוֹר הַמַּזִּיק, וְאִי אֶפְשָׁר שֶׁיֹּאמַר הַכָּתוּב שֶׁיְּהֵא הַמַּזִּיק נִשְׂכָּר; אוֹ פְּעָמִים שֶׁהַנִּזָּק נוֹטֵל הַרְבֵּה יוֹתֵר מִדְּמֵי נֶזֶק שָׁלֵם – שֶׁחֲצִי דְּמֵי שׁוֹר הַמַּזִּיק שָׁוִין יוֹתֵר מִכָּל דְּמֵי שׁוֹר הַנִּזָּק – וְאִם אָמַרְתָּ כֵּן, הֲרֵי תָּם חָמוּר מִמּוּעָד. עַל כָּרְחָךְ לֹא דִּבֵּר הַכָּתוּב אֶלָּא בְּשָׁוִין, וְלִמֶּדְךָ שֶׁהַתָּם מְשֻׁלָּם חֲצִי נֶזֶק, וּמִן הַשָּׁוִין תִּלְמֹד לְשֶׁאֵינָן שָׁוִין, שֶׁהַמְּשֻׁתָּפִים חֲצִי נִזְקוֹ שָׁמִין לוֹ אֶת הַנְּבֵלָה, וּמַה שֶּׁפָּחֲתוּ דָּמָיו בְּשָׁבִיל הַמִּיתָה, נוֹטֵל חֲצִי הַפָּחַת וְהוֹלֵךְ. וְלָמָּה אָמַר הַכָּתוּב בַּלָּשׁוֹן הַזֶּה וְלֹא אָמַר יְשֻׁלַּם חֶצְיוֹ? לְלַמֵּד, שֶׁאֵין הַתָּם מְשֻׁלָּם אֶלָּא מִגּוּפוֹ, וְאִם נָגַח וּמֵת, אֵין נִזָּק נוֹטֵל אֶלָּא הַנְּבֵלָה, וְאִם אֵינָהּ מַגַּעַת לַחֲצִי נִזְקוֹ יַפְסִיד; אוֹ שׁוֹר שָׁוֶה מָנֶה, שֶׁנָּגַח שׁוֹר שָׁוֶה חֲמֵשׁ מֵאוֹת זוּז, אֵינוֹ נוֹטֵל אֶלָּא אֶת הַשּׁוֹר, שֶׁלֹּא נִתְחַיֵּב הַתָּם לְחַיֵּב אֶת בְּעָלָיו לְשַׁלֵּם מִן הָעֲלִיָּה (בבא קמא ל״ג)׃

ל״ו אוֹ֣ נוֹדַ֗ע כִּ֤י שׁוֹר֙ נַגָּ֣ח הוּא֔ מִתְּמֹ֖ל שִׁלְשֹׁ֑ם וְלֹ֣א יִשְׁמְרֶ֣נּוּ בְעָלָ֗יו שַׁלֵּ֤ם יְשַׁלֵּם֙ שׁ֣וֹר תַּ֣חַת הַשּׁ֔וֹר וְהַמֵּ֥ת יִֽהְיֶה־לּֽוֹ׃ {ס}

או נודע. אוֹ לֹא הָיָה תָּם, אֶלָּא נוֹדַע כִּי שׁוֹר נַגָּח הוּא, הַיּוֹם וּמִתְּמוֹל שִׁלְשׁוֹם הֲרֵי שָׁלֹשׁ נְגִיחוֹת׃

שלם ישלם שור. נָזֵק שָׁלֵם:

והמת יהיה לו. לַנָּזָק; וְעָלָיו יַשְׁלִים הַמַּזִּיק עַד שֶׁיִּשְׁתַּלֵּם נָזָק כָּל נִזְקוֹ:

ל״ז כִּי יִגְנֹב־אִישׁ֙ שׁ֣וֹר א֣וֹ שֶׂ֔ה וּטְבָחוֹ֖ א֣וֹ מְכָרֹ֑ו חֲמִשָּׁ֤ה בָקָר֙ יְשַׁלֵּ֣ם תַּ֣חַת הַשּׁ֔וֹר וְאַרְבַּ֥ע־צֹ֖אן תַּ֥חַת הַשֶּֽׂה׃

חמשה בקר וגו׳. אָמַר רַ׳ יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי חָס הַמָּקוֹם עַל כְּבוֹדָן שֶׁל בְּרִיּוֹת – שׁוֹר שֶׁהוֹלִךְ בְּרַגְלָיו וְלֹא נִתְבַּזָּה בּוֹ הַגַּנָּב לְנָשְׂאוֹ עַל כְּתֵפוֹ, מְשַׁלֵּם חֲמִשָּׁה, שֶׂה שֶׁנּוֹשְׂאוֹ עַל כְּתֵפוֹ, מְשַׁלֵּם אַרְבָּעָה הוֹאִיל וְנִתְבַּזָּה בּוֹ. אָמַר רַבִּי מֵאִיר בֹּא וּרְאֵה כַּמָּה גָּדוֹל כֹּחָהּ שֶׁל מְלָאכָה – שׁוֹר שֶׁבִּטְּלוֹ מִמְּלַאכְתּוֹ חֲמִשָּׁה, שֶׂה שֶׁלֹּא בִּטְּלוֹ מִמְּלַאכְתּוֹ אַרְבָּעָה (מכילתא, בבא קמא ע״ט):

תחת השור, תחת השה. שְׁנָאָן הַכָּתוּב, לוֹמַר שֶׁאֵין מִדַּת תַּשְׁלוּמֵי אַרְבָּעָה וַחֲמִשָּׁה נוֹהֶגֶת אֶלָּא בְּשׁוֹר וְשֶׂה בִּלְבַד (בבא קמא ס״ז):

פרק כ״ב

א׳ אִם־בַּמַּחְתֶּ֖רֶת יִמָּצֵ֣א הַגַּנָּ֑ב וְהֻכָּ֥ה וָמֵ֖ת אֵ֥ין לֹ֖ו דָּמִֽים׃

אם במחתרת. כְּשֶׁהָיָה חוֹתֵר אֶת הַבַּיִת:

אין לו דמים. אֵין זוֹ רְצִיחָה, חֲרֵי הוּא כְּמֵת מֵעַצְמוֹ; כָּאן לִמְּדַתְךָ תּוֹרָה ״אִם בָּא לְהָרְגְךָ, הַשְׁכֵּם לְהָרְגוֹ״ וְזֶה לְהָרְגְךָ בָּא, שֶׁחֲרֵי יוֹדֵעַ הוּא שֶׁאֵין אָדָם מַעֲמִיד עַצְמוֹ וְרוֹאֶה שֶׁנּוֹטְלִין מָמוֹנוֹ בְּפָנָיו וְשׁוֹתֵק, לְפִיכָךְ עַל מְנָת כֵּן בָּא שֶׁאִם יַעֲמֹד בַּעַל הַמָּמוֹן כְּנֶגְדּוֹ יַהַרְגֶנּוּ (סנהדרין ע״ב):

ב׳ אִם־זָרְחָ֥ה הַשֶּׁ֖מֶשׁ עָלָ֑יו דָּמִ֣ים לֹ֔ו שַׁלֵּ֥ם יְשַׁלֵּ֖ם אִם־אֵ֥ין לֹ֛ו וְנִמְכַּ֥ר בִּגְנֵבָתֹֽו׃

אם זרחה השמש עליו. אֵין זֶה אֶלָּא כְּמִין מָשָׁל: אִם בָּרוּר לְךָ הַדָּבָר שֶׁיֵּשׁ לוֹ שָׁלוֹם עִמְּךָ, כַּשֶּׁמֶשׁ הַזֶּה שֶׁהוּא שָׁלוֹם בָּעוֹלָם, כָּךְ פָּשׁוּט לְךָ שֶׁאֵינוֹ בָא לַהֲרֹג אֶפְלוּ יַעֲמֹד בַּעַל הַמָּמוֹן כְּנֶגְדּוֹ, כְּגוֹן אָב הַחוֹתֵר לִגְנֹב מָמוֹן הַבֵּן, בְּיָדוּעַ שֶׁרַחֲמֵי הָאָב עַל הַבֵּן וְאֵינוֹ בָא עַל עִסְקֵי נְפָשׁוֹת (שם):

דמים לו. כְּחַי הוּא חָשׁוּב, וּרְצִיחָה הִיא אִם יַהַרְגֶנּוּ בַּעַל הַבַּיִת:

שלם ישלם. הַגַּנָּב מָמוֹן שֶׁגָּנַב וְאֵינוֹ חַיָּב מִיתָה; וְאַנְקְלוֹס שֶׁתִּרְגֵּם אִם עֵינָא דְּסַהֲדָיָא נְפָלַת עֲלוֹהִי, לָקַח לוֹ שִׁטָּה אַחֶרֶת, לוֹמַר, שֶׁאִם מְצָאוּהוּ עֵדִים קֹדֶם שֶׁבָּא בַּעַל הַבַּיִת, וּכְשֶׁבָּא בַּעַל הַבַּיִת נִגְּדוּ הִתְרוּ בּוֹ שֶׁלֹּא יַהַרְגֵהוּ, **דמים לו** – חַיָּב עָלָיו אִם הָרָגוֹ, שֶׁמֵּאַחַר שֶׁיֵּשׁ רוֹאִים לוֹ, אֵין הַגַּנָּב הַזֶּה בָּא עַל עִסְקֵי נְפָשׁוֹת, וְלֹא יַהֲרֹג אֶת בַּעַל הַמָּמוֹן:

ג׳ אִם־הִמָּצֵ֥א תִמָּצֵ֖א בְּיָדֹ֑ו הַגְּנֵבָ֗ה מִשֹּׁ֛ור עַד־חֲמֹ֥ור עַד־שֶׂ֖ה חַיִּ֣ים שְׁנָיִ֑ם יְשַׁלֵּֽם׃ {ס}

המצא תמצא. בִּרְשׁוּתוֹ, שֶׁלֹּא טָבַח וְלֹא מָכַר:

משור עד חמור. כָּל דָּבָר בִּכְלַל תַּשְׁלוּמֵי כֶּפֶל, בֵּין שֶׁיֵּשׁ בּוֹ רוּחַ חַיִּים, בֵּין שֶׁאֵין בּוֹ רוּחַ חַיִּים, שֶׁחֲרֵי נֶאֱמַר בְּמִקְרָא אַחֵר ״עַל שֶׂה עַל שַׂלְמָה עַל כָּל אֲבֵדָה ... יְשַׁלֵּם שְׁנַיִם לְרֵעֵהוּ״ (בבא קמא ס״ב):

חיים שנים ישלם. וְלֹא יְשַׁלֵּם לוֹ מֵתִים, אֶלָּא חַיִּים אוֹ דְּמֵי חַיִּים (מכילתא):

ד׳ כִּ֣י יַבְעֶ֤ר־אִישׁ֙ שָׂדֶ֣ה א֔וֹ כֶּ֖רֶם וְשִׁלַּ֣ח אֶת־בְּעִירָ֑ה וּבִעֵ֗ר בִּשְׂדֵ֤ה אַחֵר֙ מֵיטַ֣ב שָׂדֵ֔הוּ וּמֵיטַ֥ב כַּרְמֹ֖ו יְשַׁלֵּֽם׃ {ס}

כי יבער, את בעירה ובער. כְּלָם לְשׁוֹן בְּהֵמָה, כְּמוֹ אֲנַחְנוּ וּבְעִירֵנוּ (במדבר כ׳):

כי יבער. יוֹלִיךְ בְּהֶמְתּוֹ בִּשְׂדֵה אוֹ בְכֶרֶם שֶׁל חֲבֵרוֹ, וְיַזִּיק אוֹתוֹ בְּאַחַת מִשְּׁתֵּי אֵלּוּ, אוֹ בִּשְׁלוּחַ בְּעִירוֹ אוֹ בְּבִעוּר, וּפֵרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ ״וְשִׁלַּח״ הוּא נִזְקֵי מִדְרַךְ כַּף רֶגֶל, ״וּבִעֵר״ הוּא נִזְקֵי הַשֵּׁן, הָאוֹכֶלֶת וּמְבַעֶרֶת (בבא קמא ב׳):

בשדה אחר. בִּשְׂדֵה שֶׁל אִישׁ אַחֵר:

מיטב שדהו ... ישלם. שָׁמִין אֶת הַנִּזָּק, וְאִם בָּא לְשַׁלֵּם לוֹ קַרְקַע דְּמֵי נִזְקוֹ, יְשַׁלֵּם לוֹ מִמֵּיטַב שְׂדוֹתָיו – אִם הָיָה נִזְקוֹ סֶלַע, יִתֵּן לוֹ שָׁוֶה סֶלַע מֵעִדִּית שֶׁיֵּשׁ לוֹ; לְמִדְךָ הַכָּתוּב שֶׁהַנִּזְקִין שָׁמִין לָהֶם בְּעִדִּית (מכילתא, בבא קמא ו׳):

ה׳ כִּֽי־תֵצֵ֤א אֵשׁ֙ וּמָצְאָ֣ה קֹצִ֔ים וְנֶאֱכַ֥ל גָּדִ֛ישׁ א֥וֹ הַקָּמָ֖ה א֣וֹ הַשָּׂדֶ֑ה שַׁלֵּ֣ם יְשַׁלֵּ֗ם הַמַּבְעֵר֙ אֶת־הַבְּעֵרָֽה׃ {ס}

כי תצא אש. אֶפְלוּ מֵעַצְמָהּ (בבא קמא כ״ב):

ומצאה קצים. קרדו״נש בְּלַעַז:

ונאכל גדיש. שֶׁלְּחָכָה בַּקּוֹצִים עַד שֶׁהִגִּיעָה לַגָּדִישׁ אוֹ לַקָּמָה הַמְחֻבֶּרֶת בַּקַּרְקַע:

או השדה. שֶׁלְּחָכָה אֶת נִירוֹ וְצָרִיךְ לָנִיר אוֹתָהּ פַּעַם שְׁנִיָּה (בבא קמא ס׳):

שלם ישלם המבער. אַע״פ שֶׁהֶחְלִיק בְּתוֹךְ שֶׁלּוֹ, וְהִיא יָצְאָה מֵעַצְמָהּ עַל יְדֵי קוֹצִים שֶׁמָּצְאָה, חַיָּב לְשַׁלֵּם, לְפִי שֶׁלֹּא שָׁמַר אֶת גַּחֶלְתּוֹ שֶׁלֹּא תֵּצֵא וְתַזִּיק:

ו׳ כִּי־יִתֵּן אִישׁ אֶל־רֵעֵהוּ כֶּסֶף אוֹ־כֵלִים לִשְׁמֹר וְגֻנַּב מִבֵּית הָאִישׁ אִם־יִמָּצֵא הַגַּנָּב יְשַׁלֵּם שְׁנָיִם:

וגנב מבית האיש. לְפִי דְּבָרָיו (שם ס״ג):

אם ימצא הגנב ישלם. הַגַּנָּב **שנים** לַבְּעָלִים:

ז׳ אִם־לֹא יִמָּצֵא הַגַּנָּב וְנִקְרַב בַּעַל־הַבַּיִת אֶל־הָאֱלֹהִים אִם־לֹא שָׁלַח יָדוֹ בִּמְלֶאכֶת רֵעֵהוּ:

אם לא ימצא הגנב. וּבָא הַשּׁוֹמֵר הַזֶּה, שֶׁהוּא בַּעַל הַבַּיִת:

ונקרב. אֶל הַדַּיָּנִין, לָדוּן עִם זֶה וְלִשָּׁבַע לוֹ שֶׁלֹּא שָׁלַח יָדוֹ בְּשֶׁלּוֹ (שם):

ח׳ עַל־כָּל־דְּבַר־פֶּשַׁע עַל־שׁוֹר עַל־חֲמוֹר עַל־שֶׂה עַל־שַׂלְמָה עַל־כָּל־אֲבֵדָה אֲשֶׁר יֹאמַר כִּי־הִוא זֶה עַד הָאֱלֹהִים יָבֹא דְּבַר־שְׁנֵיהֶם אֲשֶׁר יַרְשִׁיעֻן אֱלֹהִים יְשַׁלֵּם שְׁנַיִם לְרֵעֵהוּ: {ס}

על כל דבר פשע. שֶׁיִּמָּצֵא שַׁקְרָן בִּשְׁבוּעָתוֹ – שֶׁיָּעִידוּ עֵדִים שֶׁהוּא עַצְמוֹ גְּנָבוֹ – וְיַרְשִׁיעוּהוּ אֱלֹהִים עַל פִּי הָעֵדִים.

ישלם שנים לרעהו. לְמֻדְּךָ הַכָּתוּב, שֶׁהַטּוֹעֵן בְּפִקָּדוֹן לוֹמַר נִגְנַב הֵימֶנּוּ, וְנִמְצָא שֶׁהוּא עַצְמוֹ גְּנָבוֹ, מְשַׁלֵּם תַּשְׁלוּמֵי כֶּפֶל; וְאֵימָתַי? בִּזְמַן שֶׁנִּשְׁבַּע וְאַחַ״כ בָּאוּ עֵדִים, שֶׁכָּךְ דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ: וְנִקְרַב בַּעַל הַבַּיִת אֶל הָאֱלֹהִים, קְרִיבָה זוֹ שְׁבוּעָה הִיא, אַתָּה אוֹמֵר לִשְׁבוּעָה אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא לַדִּין, שֶׁכְּיָון שֶׁבָּא לַדִּין וְכָפַר לוֹמַר נִגְנְבָה, מֵיָּד יִתְחַיֵּב כֶּפֶל אִם בָּאוּ עֵדִים שֶׁהוּא בְיָדוֹ? נֶאֱמַר כָּאן שְׁלִיחוּת יָד וְנֶאֱמַר לְמַטָּה שְׁלִיחוּת יָד – שְׁבוּעַת ה׳ תִּהְיֶה בֵּין שְׁנֵיהֶם אִם לֹא שָׁלַח יָדוֹ – מַה לְּהַלָּן שְׁבוּעָה, אַף כָּאן שְׁבוּעָה (שם):

אשר יאמר כי הוא זה. לְפִי פְּשׁוּטוֹ אֲשֶׁר יֹאמַר הָעֵד כִּי הוּא זֶה שֶׁנִּשְׁבַּעְתָּ עָלָיו, חֲרֵי הוּא אֶצְלְךָ, עַד הַדַּיָּנִין יָבֹא דְּבַר שְׁנֵיהֶם, וְיַחְקְרוּ אֶת הָעֵדִים, אִם כְּשֵׁרִים הֵם וְיַרְשִׁיעוּהוּ לְשׁוֹמֵר זֶה, יְשַׁלֵּם שְׁנַיִם, וְאִם יַרְשִׁיעוּ אֶת הָעֵדִים, שֶׁנִּמְצְאוּ זוֹמְמִין, יְשַׁלְּמוּ הֵם שְׁנַיִם לַשּׁוֹמֵר. וְרַבּוֹתֵינוּ ז״ל דָּרְשׁוּ כִּי הוּא זֶה לְלַמֵּד, שֶׁאֵין מְחַיְּבִין אוֹתוֹ שְׁבוּעָה אֶלָּא אִם כֵּן הוֹדָה בְּמִקְצָת, לוֹמַר כָּךְ וְכָךְ אֲנִי חַיָּב לְךָ, וְהַמּוֹתָר נִגְנַב מִמֶּנִּי (שם ק״ד):

ט׳ כִּי־יִתֵּן אִישׁ אֶל־רֵעֵהוּ חֲמוֹר אוֹ־שׁוֹר אוֹ־שֶׂה וְכָל־בְּהֵמָה לִשְׁמֹר וּמֵת אוֹ־נִשְׁבַּר אוֹ־נִשְׁבָּה אֵין רֹאֶה:

כי יתן איש אל רעהו חמור או שור. פָּרָשָׁה רִאשׁוֹנָה נֶאֱמְרָה בְּשׁוֹמֵר חִנָּם, לְפִיכָךְ פָּטַר בּוֹ אֶת הַגְּנֵבָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (פסוק ו) וְגֻנַּב מִבֵּית הָאִישׁ, אִם לֹא יִמָּצֵא הַגַּנָּב וְנִקְרַב בַּעַל הַבַּיִת לִשְׁבוּעָה, לָמַדְתָּ שֶׁפּוֹטֵר עַצְמוֹ בִּשְׁבוּעָה זוֹ. וּפָרָשָׁה זוֹ אֲמוּרָה בְּשׁוֹמֵר שָׂכָר, לְפִיכָךְ אֵינוֹ פָּטוּר אִם נִגְנְבָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (פסוק יא) אִם גָּנֹב יִגָּנֵב מֵעִמּוֹ יְשַׁלֵּם, אֲבָל עַל הָאֹנֶס, כְּגוֹן מֵת מֵעַצְמוֹ, אוֹ נִשְׁבַּר אוֹ נִשְׁבָּה בְּחָזְקָה עַל יְדֵי לִסְטִים, וְאֵין רוֹאֶה שֶׁיָּעִיד בַּדָּבָר:

י׳ שְׁבֻעַת יְהוָה תִּהְיֶה בֵּין שְׁנֵיהֶם אִם־לֹא שָׁלַח יָדוֹ בִּמְלֶאכֶת רֵעֵהוּ וְלָקַח בְּעָלָיו וְלֹא יְשַׁלֵּם:

שבעת ה׳ תהיה. יִשָּׁבַע שֶׁכֵּן הוּא כִּדְבָרָיו, וְהוּא לֹא שָׁלַח בָּהּ יָד לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ לְעַצְמוֹ, שֶׁאִם שָׁלַח בָּהּ יָד וְאַחַ״כְּ נֶאֱנְסָה, חַיָּב בָּאֳנָסִים (בבא מציעא צ״ד):

ולקח בעליו. הַשְׁבוּעָה:

ולא ישלם. לוֹ הַשּׁוֹמֵר כְּלוּם (בבא קמא ק״ו):

י״א וְאִם־גָּנֹב יִגָּנֵב מֵעִמּוֹ יְשַׁלֵּם לִבְעָלָיו:

י״ב אִם־טָרֹף יְטֹרַף יְבִאֵהוּ עֵד הַטְּרֵפָה לֹא יְשַׁלֵּם: {פ}

אם טרף יטרף. ע״י חַיָּה רָעָה:

יביאהו עד. יָבִיא עֵדִים שֶׁנִּטְרְפָה בְּאֹנֶס וּפָטוּר:

הטרפה לא ישלם. אֵינוֹ אוֹמֵר טְרֵפָה לֹא יְשַׁלֵּם אֶלָּא הַטְּרֵפָה, יֵשׁ טְרֵפָה שֶׁהוּא מְשַׁלֵּם וְיֵשׁ טְרֵפָה שֶׁאֵינוֹ מְשַׁלֵּם; טְרֵפַת חָתוּל וְשׁוּעָל וּנְמִיָּה מְשַׁלֵּם, טְרֵפַת זְאֵב, אֲרִי, וְדֹב וְנָחָשׁ אֵינוֹ מְשַׁלֵּם; וּמִי לְחָשְׁךָ לָדוּן כֵּן? שֶׁהֲרֵי כָּתוּב וּמֵת אוֹ נִשְׁבַּר אוֹ נִשְׁבָּה – מַה מִּיתָה שֶׁאֵין יָכוֹל לְהַצִּיל, אַף שֶׁבֶר וְשִׁבְיָה שֶׁאֵין יָכוֹל לְהַצִּיל (מכילתא):

י״ג וְכִי־יִשְׁאַל אָיִשׁ מֵעִם רֵעֵהוּ וְנִשְׁבַּר אוֹ־מֵת בְּעָלָיו אֵין־עִמּוֹ שַׁלֵּם יְשַׁלֵּם׃

וכי ישאל. בָּא לְלַמֵּד עַל הַשּׁוֹאֵל שֶׁהוּא חַיָּב בְּאֲנָסִין׃

בעליו אין עמו. אִם בְּעָלָיו שֶׁל שׁוֹר אֵינוֹ עִם הַשּׁוֹאֵל בִּמְלַאכְתּוֹ (בבא מציעא צ״ה)׃

י״ד אִם־בְּעָלָיו עִמּוֹ לֹא יְשַׁלֵּם אִם־שָׂכִיר הוּא בָּא בִּשְׂכָרוֹ׃ {ס}

אם בעליו עמו. בֵּין שֶׁהוּא בְּאוֹתָהּ מְלָאכָה בֵּין שֶׁהוּא בִּמְלָאכָה אַחֶרֶת, הָיָה עִמּוֹ בִּשְׁעַת שְׁאֵלָה אֵינוֹ צָרִיךְ לִהְיוֹת עִמּוֹ בִּשְׁעַת שְׁבִירָה וּמִיתָה (שם)׃

אם שכיר הוא. אִם הַשּׁוֹר אֵינוֹ שָׁאוּל אֶלָּא שָׂכוּר, בָּא בִּשְׂכָרוֹ לְיַד הַשּׁוֹכֵר הַזֶּה, וְלֹא בִּשְׁאֵלָה, וְאֵין כָּל הֲנָאָה שֶׁלּוֹ, שֶׁהֲרֵי עַ״י שְׂכָרוֹ נִשְׁתַּמֵּשׁ, וְאֵין לוֹ מִשְׁפַּט שׁוֹאֵל לְהִתְחַיֵּב בָּאֲנָסִין; וְלֹא פֵּרֵשׁ מַה דִּינוֹ, אִם כְּשׁוֹמֵר חִנָּם אוֹ כְּשׁוֹמֵר שָׂכָר, לְפִיכָךְ נֶחְלְקוּ בּוֹ חֲכְמֵי יִשְׂרָאֵל שׁוֹכֵר כְּיַצַּד מְשַׁלֵּם, רַבִּי מֵאִיר אוֹמֵר כְּשׁוֹמֵר חִנָּם, ר׳ יְהוּדָה אוֹמֵר כְּשׁוֹמֵר שָׂכָר (בבא מציעא צ״ה)׃

ט״ו וְכִי־יְפַתֶּה אִישׁ בְּתוּלָה אֲשֶׁר לֹא־אֹרָשָׂה וְשָׁכַב עִמָּהּ מָהֹר יִמְהָרֶנָּה לּוֹ לְאִשָּׁה׃

וכי יפתה. מְדַבֵּר עַל לִבָּהּ עַד שֶׁשּׁוֹמַעַת לוֹ, וְכֵן תַּרְגּוּמוֹ וַאֲרֵי יְשַׁדֵּל, שְׁדוּל בִּלְשׁוֹן אֲרַמִּי כְּפִתּוּי בִּלְשׁוֹן עִבְרִי׃

מהר ימהרנה. יְפַסֵּק לָהּ מֹהַר כְּמִשְׁפַּט אִישׁ לְאִשְׁתּוֹ – שֶׁכּוֹתֵב לָהּ כְּתֻבָּה וְיִשָּׂאֶנָּה (מכילתא)׃

ט״ז אִם־מָאֵן יְמָאֵן אָבִיהָ לְתִתָּהּ לוֹ כֶּסֶף יִשְׁקֹל כְּמֹהַר הַבְּתוּלֹת׃ {ס}

כמהר הבתולת. שֶׁהוּא קָצוּב חֲמִשִּׁים כֶּסֶף אֵצֶל הַתּוֹפֵס אֶת הַבְּתוּלָה וְשׁוֹכֵב עִמָּהּ בְּאֹנֶס, שֶׁנֶּאֱמַר וְנָתַן הָאִישׁ הַשֹּׁכֵב עִמָּהּ לַאֲבִי הַנַּעֲרָה חֲמִשִּׁים כֶּסֶף (דברים כ״ב)׃

י״ז מְכַשֵּׁפָה לֹא תְחַיֶּה׃

מכשפה לא תחיה. אֶלָּא תּוּמַת בְּבֵית דִּין; וְאֶחָד זְכָרִים וְאֶחָד נְקֵבוֹת, אֶלָּא שֶׁדִּבֶּר הַכָּתוּב בַּהוֹוָה, שֶׁהַנָּשִׁים מְצוּיוֹת מְכַשֵּׁפוֹת (סנהדרין ס״ז)׃

י״ח כָּל־שֹׁכֵב עִם־בְּהֵמָה מוֹת יוּמָת׃ {ס}

כל שכב עם בהמה מות יומת. בְּסִקִילָה, רוֹבֵעַ כַּנִּרְבַּעַת, שֶׁכָּתוּב בָּהֶם דְּמֵיהֶם בָּם (ויקרא כ׳)׃

י״ט זֹבֵחַ לָאֱלֹהִים יָחֳרָם בִּלְתִּי לַיהוָה לְבַדּוֹ׃

לאלהים. לַעֲ״ז; אִלּוּ הָיָה נָקוּד לֵאלֹהִים, הָיָה צָרִיךְ לְפָרֵשׁ וְלִכְתֹּב ״אֲחֵרִים״, עַכְשָׁו שֶׁאָמַר לָאֱלֹהִים, אֵין צָרִיךְ לְפָרֵשׁ אֲחֵרִים, שֶׁכָּל לָמ״ד וּבי״ת הַמִּשַּׁמֶּשֶׁת בְּרֹאשׁ הַתֵּבָה אִם נְקוּדָה בַּחֲטָף, כְּגוֹן לְמֶלֶךְ, לְמִדְבָּר, לְעִיר, צָרִיךְ לְפָרֵשׁ לְאֵיזֶה מֶלֶךְ, לְאֵיזֶה מִדְבָּר, לְאֵיזֶה עִיר, וְכֵן לִמְלָכִים וְלִרְגָלִים צָרִיךְ לְפָרֵשׁ לְאֵיזֶה, וְאִם אֵינוֹ מְפָרֵשׁ, כָּל מְלָכִים בְּמַשְׁמָע, כֵּן לֵאלֹהִים כָּל אֱלֹהִים בְּמַשְׁמָע – אֲפִלּוּ קֹדֶשׁ, אֲבָל כְּשֶׁהִיא נְקוּדָה פַּתָּח, כְּמוֹ לַמֶּלֶךְ, לַמִּדְבָּר, לָעִיר, נוֹדַע בְּאֵיזֶה מֶלֶךְ מְדֻבָּר, וְכֵן לָעִיר נוֹדַע בְּאֵיזֶה עִיר מְדֻבָּר, וְכֵן לָאֱלֹהִים – לְאוֹתָן שֶׁהֻזְהָרוּ עֲלֵיהֶם בְּמָקוֹם אַחֵר; כַּיּוֹצֵא בוֹ אֵין כְּמוֹךָ בָאֱלֹהִים, לְפִי שֶׁלֹּא פֵּרֵשׁ, הַצָּרִךְ לִנָּקֵד פַּתָּח׃

יחרם. יוּמַת; לָמָּה נֶאֱמַר יָחֳרָם וַהֲלֹא כְּבָר נֶאֱמְרָה בּוֹ מִיתָה בְּמָקוֹם אַחֵר וְהוֹצֵאתָ אֶת הָאִישׁ הַהוּא אוֹ אֶת הָאִשָּׁה הַהִוא וְגוֹ׳ (דברים י״ז)? אֶלָּא לְפִי שֶׁלֹּא פֵּרֵשׁ עַל אֵיזוֹ עֲבוֹדָה חַיָּב מִיתָה – שֶׁלֹּא תֹאמַר כָּל עֲבוֹדוֹת בְּמִיתָה – בָּא וּפֵרֵשׁ לְךָ כָּאן ״זֹבֵחַ״ לָאֱלֹהִים, לוֹמַר לְךָ, מַה זְּבִיחָה עֲבוֹדָה הַנַּעֲשֵׂית בִּפְנִים לַשָּׁמַיִם, אַף אֲנִי מְרַבֶּה הַמַּקְטִיר וְהַמְנַסֵּךְ שֶׁהֵם עֲבוֹדוֹת בִּפְנִים, וְחַיָּבִים עֲלֵיהֶם לְכָל עֲ״ז בֵּין שֶׁדַּרְכָּהּ לְעָבְדָהּ בְּכָךְ, בֵּין שֶׁאֵין דַּרְכָּהּ לְעָבְדָהּ בְּכָךְ. אֲבָל שְׁאָר עֲבוֹדוֹת, כְּגוֹן הַמְכַבֵּד וְהַמְרַבֵּץ וְהַמְנַשֵּׁק אֵינוֹ בְּמִיתָה׃

כ׳ וְגֵר לֹא־תוֹנֶה וְלֹא תִלְחָצֶנּוּ כִּי־גֵרִים הֱיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם׃

וגר לא תונה. אוֹנָאַת דְּבָרִים, קונטרארי״ר בְּלַעַז, כְּמוֹ וְהַאֲכַלְתִּי אֶת מוֹנַיִךְ אֶת בְּשָׂרָם (ישעיהו מ״ט)׃

ולא תלחצנו. בְּגֵזֵלַת מָמוֹן׃

כי גרים הייתם. אִם הוֹנִיתוֹ, אַף הוּא יָכוֹל לְהוֹנוֹתְךָ וְלוֹמַר לְךָ, אַף אַתָּה מִגֵּרִים בָּאתָ, ״מוּם שֶׁבְּךָ אַל תֹּאמַר לַחֲבֵרְךָ״; כָּל לְשׁוֹן גֵּר אָדָם שֶׁלֹּא נוֹלַד בְּאוֹתָהּ מְדִינָה, אֶלָּא בָּא מִמְּדִינָה אַחֶרֶת לָגוּר שָׁם׃

כ״א כָּל־אַלְמָנָה וְיָתוֹם לֹא תְעַנּוּן׃

כל אלמנה ויתום לא תענון. הוּא הַדִּין לְכָל אָדָם, אֶלָּא שֶׁדִּבֵּר הַכָּתוּב בַּהווֶֹה, לְפִי שֶׁהֵם תְּשׁוּשֵׁי כֹּחַ וְדָבָר מָצוּי לְעַנּוֹתָם (מכילתא):

כ״ב **אִם־עַנֵּה תְעַנֶּה אֹתוֹ כִּי אִם־צָעֹק יִצְעַק֙ אֵלַ֔י שָׁמֹ֥עַ אֶשְׁמַ֖ע צַעֲקָתֽוֹ׃**

אם ענה תענה אתו. חֲרֵי זֶה מִקְרָא קָצָר, גָּזַם וְלֹא פֵּרֵשׁ עָנְשׁוֹ, כְּמוֹ לָכֵן כָּל הֹרֵג קַיִן (בראשית ד׳), גָּזַם וְלֹא פֵּרֵשׁ עָנְשׁוֹ, אַף כָּאן אִם עַנֵּה תְעַנֶּה אוֹתוֹ לְשׁוֹן גְּזוּם, כְּלוֹמַר סוֹפְךָ לִטֹּל אֶת שֶׁלְּךָ לָמָּה? כִּי אִם צָעֹק יִצְעַק אֵלַי וְגוֹ׳:

כ״ג **וְחָרָ֤ה אַפִּי֙ וְהָרַגְתִּ֣י אֶתְכֶ֔ם בֶּחָרֶב֙ וְהָי֤וּ נְשֵׁיכֶם֙ אַלְמָנ֔וֹת וּבְנֵיכֶ֖ם יְתֹמִֽים׃ {פ}**

והיו נשיכם אלמנות. מִמַּשְׁמָע שֶׁנֶּאֱמַר וְחָרָ֤ה אַפִּי֙ אֶתְכֶ֔ם אֵינִי יוֹדֵעַ שֶׁנְּשֵׁיכֶם אַלְמָנוֹת וּבְנֵיכֶם יְתוֹמִים? אֶלָּא חֲרֵי זוֹ קְלָלָה אַחֶרֶת, שֶׁיִּהְיוּ הַנָּשִׁים צְרוּרוֹת כְּאַלְמָנוֹת חַיּוֹת, שֶׁלֹּא יִהְיוּ עֵדִים לְמִיתַת בַּעְלֵיהֶן וְתִהְיֶינָה אֲסוּרוֹת לְהִנָּשֵׂא, וְהַבָּנִים יִהְיוּ יְתוֹמִים, שֶׁלֹּא יַנִּיחוּם בֵּית דִּין לֵירֵד לְנִכְסֵי אֲבִיהֶם, לְפִי שֶׁאֵין יוֹדְעִים אִם מֵתוּ אִם נִשְׁבּוּ (בבא מציעא ל״ח):

כ״ד **אִם־כֶּ֣סֶף ׀ תַּלְוֶ֣ה אֶת־עַמִּ֗י אֶת־הֶעָנִ֥י עִמָּךְ֙ לֹא־תִהְיֶ֣ה ל֔וֹ כְּנֹשֶׁ֖ה לֹא־תְשִׂימ֥וּן עָלָ֖יו נָֽשֶׁךְ׃**

אם כסף תלוה את עמי. רַבִּי יִשְׁמָעֵאל אוֹמֵר כָּל אִם וְאִם שֶׁבַּתּוֹרָה רְשׁוּת חוּץ מִשְּׁלֹשָׁה, וְזֶה אֶחָד מֵהֶן (מכילתא):

את עמי. עַמִּי וְגוֹי עַמִּי קוֹדֵם, עָנִי וְעָשִׁיר עָנִי קוֹדֵם, עָנֶיךָ וַעֲנֵי עִירְךָ עָנֶיךָ קוֹדְמִין, עֲנֵי עִירְךָ וַעֲנֵי עִיר אַחֶרֶת עֲנֵי עִירְךָ קוֹדְמִין; וְזֶה מַשְׁמָעוֹ: אִם כֶּסֶף תַּלְוֶה – אֶת עַמִּי תַּלְוֵהוּ וְלֹא לְגוֹי, וּלְאֵיזֶה מֵעַמִּי? אֶת הֶעָנִי, וּלְאֵיזֶה עָנִי? לְאוֹתוֹ שֶׁעִמְּךָ. (דְּ״א, אֶת עַמִּי, שֶׁלֹּא תְנַהֵג בּוֹ בְּזִיּוֹן בְּהַלָּוָאָה שֶׁהוּא עַמִּי:

את העני עמך. חֱוֵי מִסְתַּכֵּל בְּעִנְיָנְךָ כְּאִלּוּ אַתָּה עָנִי:

לא תהיה לו כנשה. לֹא תִתְבָּעֶנּוּ בְּחָזְקָה. אִם אַתָּה יוֹדֵעַ שֶׁאֵין לוֹ, אַל תְּהִי דּוֹמֶה עָלָיו כְּאִלּוּ הִלְוִיתוֹ אֶלָּא כְּאִלּוּ לֹא הִלְוִיתוֹ, כְּלוֹמַר לֹא תַכְלִימֶהוּ:

נשך. רִבִּית, שֶׁהוּא כִּנְשִׁיכַת נָחָשׁ שֶׁנּוֹשֵׁךְ חַבּוּרָה קְטַנָּה בְּרִגְלוֹ וְאֵינוֹ מַרְגִּישׁ, וּפִתְאֹם הוּא מִבְטְבֵּט וְנוֹפֵחַ עַד קָדְקָדוֹ, כָּךְ רִבִּית אֵינוֹ מַרְגִּישׁ וְאֵינוֹ נִכָּר עַד שֶׁהָרִבִּית עוֹלָה וּמְחַסְּרוֹ מָמוֹן הַרְבֵּה (תנחומא):

כ״ה **אִם־חָבֹ֤ל תַּחְבֹּל֙ שַׂלְמַ֣ת רֵעֶ֔ךָ עַד־בֹּ֥א הַשֶּׁ֖מֶשׁ תְּשִׁיבֶ֥נּוּ לֽוֹ׃**

אם חבל תחבל. כָּל לְשׁוֹן חֲבָלָה אֵינוֹ מַשְׁכּוֹן בִּשְׁעַת הַלְוָאָה, אֶלָּא שֶׁמְּמַשְׁכְּנִין אֶת הַלְּוֶה כְּשֶׁמַּגִּיעַ הַזְּמַן וְאֵינוֹ פּוֹרֵעַ; (חָבֹל תַּחְבֹּל – כְּפֹל לְךָ בַּחֲבָלָה עַד כַּמָּה פְּעָמִים; אָמַר הַקָּבָ״ה כַּמָּה אַתָּה חַיָּב לִי, וַחֲרֵי נַפְשְׁךָ עוֹלָה אֶצְלִי כָּל אֶמֶשׁ וָאֶמֶשׁ וְנוֹתֶנֶת דִּין וּמִתְחַיֶּבֶת לְפָנַי וַאֲנִי מַחֲזִירָהּ לָךְ, אַף אַתָּה טֹל וְהָשֵׁב טֹל וְהָשֵׁב):

עד בא השמש תשיבנו לו. כָּל הַיּוֹם תְּשִׁיבֶנּוּ לוֹ עַד בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ, וּכְבֹא הַשֶּׁמֶשׁ תַּחֲזֹר וְתִטָּלְנוּ עַד שֶׁיָּבֹא בֹּקֶר שֶׁל מָחָר; וּבְכִסּוּת יוֹם הַכָּתוּב מְדַבֵּר, שֶׁאֵין צָרִיךְ לָהּ בַּלַּיְלָה (מכילתא, בבא מציעא קי״ד):

כ״ו **כִּ֣י הִ֤וא כְסוּתָה֙ לְבַדָּ֔הּ הִ֥וא שִׂמְלָתוֹ֖ לְעֹרֵ֑ו בַּמֶּ֥ה יִשְׁכָּ֖ב וְהָיָ֣ה כִּֽי־יִצְעַ֤ק אֵלַי֙ וְשָׁמַעְתִּ֔י כִּֽי־חַנּ֥וּן אָֽנִי׃ {ס}**

כי הוא כסותה. זוֹ טַלִּית:

שמלתו. זֶה חָלוּק:

במה ישכב. לְרַבּוֹת אֶת הַמַּצָּע (מכילתא):

כ״ז **אֱלֹהִ֖ים לֹ֣א תְקַלֵּ֑ל וְנָשִׂ֥יא בְעַמְּךָ֖ לֹ֥א תָאֹֽר׃**

אלהים לא תקלל. חֲרֵי זוֹ אַזְהָרָה לִבְרֹכַת הַשֵּׁם וְאַזְהָרָה לִקְלָלַת דַּיָּן (סנהדרין ס״ו):

כ״ח **מְלֵאָתְךָ֥ וְדִמְעֲךָ֖ לֹ֣א תְאַחֵ֑ר בְּכ֥וֹר בָּנֶ֖יךָ תִּתֶּן־לִֽי׃**

מלאתך. חוֹבָה הַמֻּטֶּלֶת עָלֶיךָ כְּשֶׁתִּתְמַלֵּא תְּבוּאָתְךָ לְהִתְבַּשֵּׁל, וְהֵם בְּכוּרִים:

ודמעך. הַתְּרוּמָה – וְאֵינִי יוֹדֵעַ מַהוּ לְשׁוֹן דֶּמַע.

לא תאחר. לֹא תְשַׁנֶּה סֵדֶר הַפָּרָשָׁתָן לְאַחֵר אֶת הַמְּקֻדָּם וּלְהַקְדִּים אֶת הַמְאֻחָר, שֶׁלֹּא יַקְדִּים תְּרוּמָה לְבִכּוּרִים וּמַעֲשֵׂר לִתְרוּמָה (מכילתא):

בכור בניך תתן לי. לְפִדּוּתוֹ בְּחֻמָּשׁ סְלָעִים מִן הַכֹּהֵן; וַהֲלֹא כְּבָר צִוָּה עָלָיו בְּמָקוֹם אַחֵר? אֶלָּא כְּדִי לִסְמֹךְ לוֹ כֵּן תַּעֲשֶׂה לְשׁוֹרְךָ – מַה בְּכוֹר אָדָם לְאַחַר שְׁלֹשִׁים יוֹם פּוֹדֵהוּ, שֶׁנֶּאֱמַר וּפְדוּיָו מִבֶּן חֹדֶשׁ תִּפְדֶּה (במדבר י״ח), אַף בְּכוֹר בְּהֵמָה דַּקָּה מְטַפֵּל בּוֹ שְׁלֹשִׁים יוֹם וְאַחַ״כָּ נוֹתְנוֹ לַכֹּהֵן (בכורות כ״ו):

כ״ט כֵּן־תַּעֲשֶׂה לְשׁרְךָ לְצֹאנֶךָ שִׁבְעַת יָמִים֙ יִהְיֶ֣ה עִם־אִמּ֔וֹ בַּיּ֖וֹם הַשְּׁמִינִ֑י תִּתְּנוּ־לִֽי׃

שבעת ימים יהיה עם אמו. זוֹ אַזְהָרָה לַכֹּהֵן, שֶׁאִם בָּא לְמַהֵר אֶת קָרְבָּנוֹ לֹא יְמַהֵר קֹדֶם שְׁמֹנָה, לְפִי שֶׁהוּא מְחַסַּר זְמַן׃

ביום השמיני תתנו לי. יָכוֹל יְהֵא חוֹבָה לְבוֹ בַּיּוֹם, נֶאֱמַר כָּאן שְׁמִינִי וְנֶאֱמַר לְהַלָּן וּמִיּוֹם הַשְּׁמִינִי וָהָלְאָה יֵרָצֶה (ויקרא כ״ב), מַה שְׁמִינִי הָאֲמוּר לְהַלָּן לְהַכְשִׁיר מִשְּׁמִינִי וּלְהַלָּן, אַף שְׁמִינִי הָאֲמוּר כָּאן לְהַכְשִׁיר מִשְּׁמִינִי וּלְהַלָּן; וְכֵן מַשְׁמָעוֹ: וּבַיּוֹם הַשְּׁמִינִי אַתָּה רַשַּׁאי לִתְּנוֹ לִי (מכילתא)׃

ל׳ וְאַנְשֵׁי־קֹ֖דֶשׁ תִּהְיֻ֣ון לִ֑י וּבָשָׂ֞ר בַּשָּׂדֶ֣ה טְרֵפָ֗ה לֹ֤א תֹאכְלוּ֙ לַכֶּ֣לֶב תַּשְׁלִכ֔וּן אֹתֽוֹ׃ {ס}

ואנשי קדש תהיון לי. אִם אַתֶּם קְדוֹשִׁים וּפְרוּשִׁים מִשִּׁקּוּצֵי נְבֵלוֹת וּטְרֵפוֹת הֲרֵי אַתֶּם שֶׁלִּי וְאִם לָאו אֵינְכֶם שֶׁלִּי׃

ובשר בשדה טרפה. אַף בַּבַּיִת כֵּן, אֶלָּא שֶׁדִּבֵּר הַכָּתוּב בַּהווֶה – מָקוֹם שֶׁדֶּרֶךְ בְּהֵמוֹת לִטָּרֵף; וְכֵן כִּי בַשָּׂדֶה מְצָאָהּ (דברים כ״ב), וְכֵן אֲשֶׁר לֹא יִהְיֶה טָהוֹר מִקֶּרֶה לָיְלָה (שם כ״ג), הוּא הַדִּין לְמִקֶּרֶה יוֹם, אֶלָּא שֶׁדִּבֵּר הַכָּתוּב בַּהווֶה. וּבְשַׂר דְּתֵלִישׁ מִן חַיָּא חַיָּא, בָּשָׂר שֶׁנִּתְלַשׁ עַ״י טְרֵפַת זְאֵב אוֹ אֲרִי מִן חַיָּה כְּשֵׁרָה אוֹ מִבְּהֵמָה כְּשֵׁרָה בְּחַיֶּיהָ׃

לכלב תשלכון אתו. אַף הַגּוֹי כַּכֶּלֶב; אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא כֶּלֶב כְּמַשְׁמָעוֹ? תַּ״ל בִּנְבֵלָה אוֹ מָכֹר לְנָכְרִי (שם י״ד), קַ״וָ לִטְרֵפָה שֶׁמַּתֶּרֶת בְּכָל הֲנָאוֹת. אִם כֵּן מַה תַּ״ל לַכֶּלֶב? לְלַמֶּדְךָ שֶׁהַכֶּלֶב נִכְבָּד מִמֶּנּוּ, וְלִמֶּדְךָ הַכָּתוּב שֶׁאֵין הַקָּבָּ״ה מְקַפֵּחַ שְׂכַר כָּל בְּרִיָּה, שֶׁנֶּאֱמַר וּלְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יֶחֱרַץ כֶּלֶב לְשֹׁנוֹ (שמות י״א), אָמַר הַקָּבָּ״ה תְּנוּ לוֹ שְׂכָרוֹ (מכילתא)׃

פרק כ״ג

א׳ לֹ֥א תִשָּׂ֖א שֵׁ֣מַע שָׁ֑וְא אַל־תָּ֤שֶׁת יָדְךָ֙ עִם־רָשָׁ֔ע לִהְיֹ֥ת עֵד־חָמָֽס׃

לא תשא שמע שוא. כְּתַרְגּוּמוֹ, לָא תְקַבֵּל שְׁמַע דְּשֶׁקֶר, אַזְהָרָה לְמְקַבֵּל לָשׁוֹן הָרָע וְלַדַּיָּן שֶׁלֹּא יִשְׁמַע דִּבְרֵי בַעַל דִּין עַד שֶׁיָּבֹא בַּעַל דִּין חֲבֵרוֹ (שם)׃

אל תשת ידך עם רשע. הַטּוֹעֵן אֶת חֲבֵרוֹ תְּבִיעַת שֶׁקֶר, שֶׁתַּבְטִיחֵהוּ לִהְיוֹת לוֹ עֵד חָמָס׃

ב׳ לֹֽא־תִהְיֶ֥ה אַחֲרֵי־רַבִּ֖ים לְרָעֹ֑ת וְלֹא־תַעֲנֶ֣ה עַל־רִ֔ב לִנְטֹ֥ת אַחֲרֵ֖י רַבִּ֥ים לְהַטֹּֽת׃

לא תהיה אחרי רבים לרעת. יֵשׁ בְּמִקְרָא זֶה מִדְּרָשֵׁי חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל, אֲבָל אֵין לְשׁוֹן הַמִּקְרָא מְיֻשָּׁב בָּהֶן עַל אָפְנָיו. מִכָּאן דָּרְשׁוּ שֶׁאֵין מַטִּין לְחוֹבָה בְּהַכְרָעַת דַּיָּן אֶחָד, וְסוֹף הַמִּקְרָא דָּרְשׁוּ **אחרי רבים להטת.** שֶׁאִם יֵשׁ שְׁנַיִם מְחַיְּבִין יוֹתֵר עַל הַמְזַכִּין הַשֵּׁה הַדִּין עַל פִּיהֶם לְחוֹבָה – וּבְדִינֵי נְפָשׁוֹת הַכָּתוּב מְדַבֵּר – וְאִמְצַע הַמִּקְרָא דָּרְשׁוּ **לא תענה על רב** – עַל רַב, שֶׁאֵין חוֹלְקִין עַל מֻפְלָא שֶׁבְּבֵית דִּין, לְפִיכָךְ מַתְחִילִין בְּדִינֵי נְפָשׁוֹת מִן הַצַּד – לַקָּטַנִּים שֶׁבָּהֶם שׁוֹאֲלִין תְּחִלָּה שֶׁיֹּאמְרוּ אֶת דַּעְתָּם – וּלְפִי דִּבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ כָּךְ פִּתְרוֹן הַמִּקְרָא: **לא תהיה אחרי רבים לרעת.** לְחַיֵּב מִיתָה בִּשְׁבִיל דַּיָּן אֶחָד שֶׁיְּרִבּוּ מְחַיְּבִין עַל הַמְזַכִּין, וְלֹא תַעֲנֶה עַל הָרַב לִנְטוֹת מִדְּבָרָיו – וּלְפִי שֶׁהוּא חָסֵר יו״ד דָּרְשׁוּ בוֹ כֵּן – **אחרי רבים להטת,** יֵשׁ רַבִּים שֶׁאַתָּה נוֹטֶה אַחֲרֵיהֶם, וְאֵימָתַי? בִּזְמַן שֶׁהֵן שְׁנַיִם הַמַּכְרִיעִין בְּמְחַיְּבִין יוֹתֵר מִן הַמְזַכִּין; וּמִמַּשְׁמָע שֶׁנֶּאֱמַר **לא תהיה אחרי רבים לרעת** שׁוֹמֵעַ אֲנִי אֲבָל הֱיֵה עִמָּהֶם לְטוֹבָה, מִכָּאן אָמְרוּ דִּינֵי נְפָשׁוֹת מַטִּין עַל פִּי אֶחָד לְזִכּוּת וְעַל פִּי שְׁנַיִם לְחוֹבָה. וְאַנְקְלוֹס תִּרְגֵּם לָא תִתְמְנַע מִלְאַלָּפָא מָה דְּמִתְבְּעֵי לָךְ (דְּבָעֵינָךְ) עַל דִּינָא, וּלְשׁוֹן הָעִבְרִי לְפִי הַתַּרְגּוּם כָּךְ הוּא נִדְרָשׁ׃

לא תענה על רב לנטת. אִם יִשְׁאָלוּךָ דָּבָר לַמַּשְׁפִּט לֹא תַעֲנֶה לִנְטוֹת לְצַד אֶחָד וּלְסַלֵּק עַצְמְךָ מִן הָרִיב, אֶלָּא הֱוֵי דָן אוֹתוֹ לַאֲמִתּוֹ.

וַאֲנִי אוֹמֵר לְיַשְּׁבוֹ עַל אָפְנָיו כִּפְשׁוּטוֹ כָּךְ פִּתְרוֹנוֹ: **לא תהיה אחרי רבים לרעת.** אִם רָאִיתָ רְשָׁעִים מַטִּין מִשְׁפָּט, לֹא תֹאמַר, הוֹאִיל וְרַבִּים הֵם הִנְנִי נוֹטֶה אַחֲרֵיהֶם׃

ולא תענה על רב לנטת וגו׳. וְאִם יִשְׁאָלְךָ הַנִּדּוֹן עַל אוֹתוֹ הַמִּשְׁפָּט, אַל תַּעֲנֵנוּ עַל הָרִיב דָּבָר הַנּוֹטֶה אַחֲרֵי אוֹתָן רַבִּים לְהַטּוֹת אֶת הַמִּשְׁפָּט מֵאֲמִתּוֹ, אֶלָּא אֱמֹר אֶת הַמִּשְׁפָּט כַּאֲשֶׁר הוּא וְקוֹלָר יְהֵא תָּלוּי בְּצַוָּאר הָרַבִּים (סנהדרין ז׳)׃

ג׳ וְדָ֖ל לֹ֣א תֶהְדַּ֑ר בְּרִיבֽוֹ׃ {ס}

לא תהדר. לֹא תַחֲלֹק לוֹ כָּבוֹד לְזַכּוֹתוֹ בַּדִּין וְלוֹמַר דַּל הוּא אֲזַכֶּנּוּ וַאֲכַבְּדֶנּוּ׃

ד׳ כִּֽי־תִפְגַּ֞ע שׁ֣וֹר אֹיִבְךָ֗ אֽוֹ־חֲמֹרוֹ֙ תֹּעֶ֔ה הָשֵׁ֥ב תְּשִׁיבֶ֖נּוּ לֽוֹ׃ {ס}

ה׳ כִּֽי־תִרְאֶ֞ה חֲמ֣וֹר שֹׂנַאֲךָ֗ רֹבֵץ֙ תַּ֣חַת מַשָּׂאוֹ֔ וְחָדַלְתָּ֥ מֵעֲזֹ֖ב לוֹ֑ עָזֹ֥ב תַּעֲזֹ֖ב עִמּֽוֹ׃ {ס}

כי תראה חמור שנאך וגו׳. הֲרֵי כִּי מְשַׁמֵּשׁ לְשׁוֹן דִּלְמָא, שֶׁהוּא מֵאַרְבַּע לְשׁוֹנוֹת שֶׁל שְׁמוּשִׁי כִּי, וְכֹה פִּתְרוֹנוֹ: שֶׁמָּא תִּרְאֶה חֲמוֹרוֹ רֹבֵץ תַּחַת מַשָּׂאוֹ **וחדלת מעזב לו,** בְּתִמְיָה׃

עזב תעזב עמו. עֲזִיבָה זוֹ לְשׁוֹן עֶזְרָה, וְכֵן עָצוּר וְעָזוּב (דברים ל״ב), וְכֵן וַיַּעַזְבוּ יְרוּשָׁלַיִם עַד הַחוֹמָה (נחמיה ג׳) – מִלְּאוּהָ עָפָר לַעֲזֹר וּלְסַיֵּעַ אֶת חֹזֶק הַחוֹמָה. כַּיּוֹצֵא בוֹ כִּי תֹאמַר בִּלְבָבְךָ רַבִּים הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה מִמֶּנִּי וְגוֹ׳ (דברים ז׳), שֶׁמָּא תֹּאמַר כֵּן, בְּתָמִיהָ? לֹא תִירָא מֵהֶם. וּמִדָּרָשׁוֹ כָּךְ דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ: כִּי תִרְאֶה וְחָדַלְתָּ, פְּעָמִים שֶׁאַתָּה חוֹדֵל, וּפְעָמִים שֶׁאַתָּה עוֹזֵר, הָא כֵיצַד? זָקֵן וְאֵינוֹ לְפִי כְּבוֹדוֹ וְחָדַלְתָּ, אוֹ בֶּהֱמַת גּוֹי וּמַשָּׂאוֹ שֶׁל יִשְׂרָאֵל וְחָדַלְתָּ (מכילתא):

עזב תעזב עמו. לְפָרֵק הַמַּשָּׂא; מִלְּמַשְׁקַל לֵיהּ – מִלְּטֹל מַשָּׂאוֹ מִמֶּנּוּ:

ו׳ לֹא תַטֶּה מִשְׁפַּט אֶבְיֹנְךָ בְּרִיבוֹ:

אבינך. לְשׁוֹן אוֹבֶה, שֶׁהוּא מְדַלְדֵּל וְתָאֵב לְכָל טוֹבָה:

ז׳ מִדְּבַר־שֶׁקֶר תִּרְחָק וְנָקִי וְצַדִּיק אַל־תַּהֲרֹג כִּי לֹא־אַצְדִּיק רָשָׁע:

ונקי וצדיק אל תהרג. מִנַּיִן לַיּוֹצֵא מִבֵּית דִּין חַיָּב וְאָמַר אֶחָד יֵשׁ לִי לְלַמֵּד עָלָיו זְכוּת שֶׁמַּחֲזִירִין אוֹתוֹ? תַּ״ל וְנָקִי אַל תַּהֲרֹג, וְאַע״פִּ שֶׁאֵינוֹ צַדִּיק, שֶׁלֹּא נִצְטַדֵּק בְּבֵית דִּין, מִכָּל מָקוֹם נָקִי הוּא מִדִּין מִיתָה שֶׁהֲרֵי יֵשׁ לְךָ לְזַכּוֹתוֹ. וּמִנַּיִן לַיּוֹצֵא מִבֵּית דִּין זַכַּאי וְאָמַר אֶחָד יֵשׁ לִי לְלַמֵּד עָלָיו חוֹבָה שֶׁאֵין מַחֲזִירִין אוֹתוֹ לְבֵית דִּין? תַּ״ל וְצַדִּיק אַל תַּהֲרֹג, וְזֶה צַדִּיק הוּא שֶׁנִּצְטַדֵּק בְּבֵית דִּין (סנהדרין ל״ג):

כי לא אצדיק רשע. אֵין עָלֶיךָ לְהַחֲזִירוֹ, כִּי אֲנִי לֹא אַצְדִּיקֶנּוּ בְּדִינִי, אִם יָצָא מִיָּדְךָ זַכַּאי יֵשׁ לִי שְׁלוּחִים הַרְבֵּה לַהֲמִיתוֹ בַּמִּיתָה שֶׁנִּתְחַיֵּב בָּהּ (מכילתא):

ח׳ וְשֹׁחַד לֹא תִקָּח כִּי הַשֹּׁחַד יְעַוֵּר פִּקְחִים וְיסַלֵּף דִּבְרֵי צַדִּיקִים:

ושחד לא תקח. אֲפִלּוּ לִשְׁפּט אֱמֶת, וְכָל שֶׁכֵּן כְּדֵי לְהַטּוֹת אֶת הַדִּין, שֶׁהֲרֵי לְהַטּוֹת אֶת הַדִּין נֶאֱמַר כְּבָר (דברים ט״ז) לֹא תַטֶּה מִשְׁפָּט (כתובות ק״ה):

יעור פקחים. אֲפִלּוּ חָכָם בַּתּוֹרָה וְנוֹטֵל שֹׁחַד סוֹף שֶׁתִּטָּרֵף דַּעְתּוֹ עָלָיו וְיִשְׁתַּכַּח תַּלְמוּדוֹ וְיִכֵּהֶה מְאוֹר עֵינָיו (שם):

ויסלף. כְּתַרְגּוּמוֹ וּמְקַלְקֵל:

דברי צדיקים. דִּבְרֵי הַמְצֻדָּקִים, מִשְׁפְּטֵי אֱמֶת, וְכֵן תַּרְגּוּמוֹ פִּתְגָמִין תְּרִיצִין – יְשָׁרִים:

ט׳ וְגֵר לֹא תִלְחָץ וְאַתֶּם יְדַעְתֶּם אֶת־נֶפֶשׁ הַגֵּר כִּי־גֵרִים הֱיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם:

וגר לא תלחץ. בְּהַרְבֵּה מְקוֹמוֹת הִזְהִירָה תּוֹרָה עַל הַגֵּר מִפְּנֵי שֶׁסּוּרוֹ רָע (בבא מציעא נ״ט):

את נפש הגר. כַּמָּה קָשֶׁה לוֹ כְּשֶׁלּוֹחֲצִים אוֹתוֹ:

י׳ וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע אֶת־אַרְצֶךָ וְאָסַפְתָּ אֶת־תְּבוּאָתָהּ:

ואספת את תבואתה. לְשׁוֹן הַכְנָסָה לַבַּיִת, כְּמוֹ וַאֲסַפְתּוֹ אֶל תּוֹךְ בֵּיתֶךָ (דברים כ״ב):

י״א וְהַשְּׁבִיעִת תִּשְׁמְטֶנָּה וּנְטַשְׁתָּהּ וְאָכְלוּ אֶבְיֹנֵי עַמֶּךָ וְיִתְרָם תֹּאכַל חַיַּת הַשָּׂדֶה כֵּן־תַּעֲשֶׂה לְכַרְמְךָ לְזֵיתֶךָ:

תשמטנה. מֵעֲבוֹדָה:

ונטשתה. מֵאֲכִילָה אַחַר זְמַן הַבְּעוּר. דָּ״אַ, תִּשְׁמְטֶנָּה – מֵעֲבוֹדָה גְּמוּרָה, כְּגוֹן חֲרִישָׁה וּזְרִיעָה, וּנְטַשְׁתָּהּ – מִלְּקַבֵּל וּמִלְּקַשְׁקֵשׁ (סוכה מ״ד):

ויתרם תאכל חית השדה. לְהַקִּישׁ מַאֲכַל אֲבִיוֹן לְמַאֲכַל חַיָּה, מַה חַיָּה אוֹכֶלֶת בְּלֹא מַעֲשֵׂר, אַף אֲבִיוֹנִים אוֹכְלִים בְּלֹא מַעֲשֵׂר; מִכָּאן אָמְרוּ אֵין מַעֲשֵׂר בַּשְּׁבִיעִית (מכילתא):

כן תעשה לכרמך. וּתְחִלַּת הַמִּקְרָא מְדַבֵּר בִּשְׁדֵה הַלָּבָן, כְּמוֹ שֶׁאָמוּר לְמַעְלָה הֵימֶנּוּ תִּזְרַע אֶת אַרְצֶךָ:

י״ב שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מַעֲשֶׂיךָ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִּשְׁבֹּת לְמַעַן יָנוּחַ שׁוֹרְךָ וַחֲמֹרֶךָ וְיִנָּפֵשׁ בֶּן־אֲמָתְךָ וְהַגֵּר:

וביום השביעי תשבת. אַף בַּשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִית לֹא תַעֲקֹר שַׁבַּת בְּרֵאשִׁית מִמְּקוֹמָהּ, שֶׁלֹּא תֹּאמַר, הוֹאִיל וְכָל הַשָּׁנָה קְרוּיָה שַׁבָּת לֹא תְּנַהֵג בָּהּ שַׁבַּת בְּרֵאשִׁית (שם):

למען ינוח שורך וחמרך. תֵּן לוֹ נִיחַ, לְהַתִּיר שֶׁיְּהֵא תּוֹלֵשׁ וְאוֹכֵל עֲשָׂבִים מִן הַקַּרְקַע; אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא יַחְבִּישֶׁנּוּ בְּתוֹךְ הַבַּיִת? אָמַרְתָּ אֵין זֶה נִיחַ אֶלָּא צַעַר:

בן אמתך. בְּעֶבֶד עִבְרִי הַכָּתוּב מְדַבֵּר:

והגר. גֵּר תּוֹשָׁב:

י״ג וּבְכֹל אֲשֶׁר־אָמַרְתִּי אֲלֵיכֶם תִּשָּׁמֵרוּ וְשֵׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים֙ לֹ֣א תַזְכִּ֔ירוּ לֹ֥א יִשָּׁמַ֖ע עַל־פִּֽיךָ׃

ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו. לַעֲשׂוֹת כָּל מִצְוַת עֲשֵׂה בְּאַזְהָרָה, שֶׁכָּל שְׁמִירָה שֶׁבַּתּוֹרָה אַזְהָרָה הִיא בְּמָקוֹם לָאו (מנחות ל״ו):

לא תזכירו. שֶׁלֹּא יֹאמַר לוֹ שְׁמֹר לִי בְּצַד עֲ״ז פְּלוֹנִית, אוֹ תַּעֲמֹד עִמִּי בְּיוֹם עֲ״ז פְּלוֹנִית; דָּ״א — וּבְכֹל אֲשֶׁר אָמַרְתִּי אֲלֵיכֶם תִּשָּׁמֵרוּ וְשֵׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים לֹא תַזְכִּירוּ, לְלַמֶּדְךָ שֶׁשְּׁקוּלָה עֲ״ז כְּנֶגֶד כָּל הַמִּצְוֹות כֻּלָּן (הוריות ח׳), וְהַנִּזְהָר בָּהּ כְּשׁוֹמֵר אֶת כֻּלָּן:

לא ישמע מִן הַגּוֹי **על פיך.** שֶׁלֹּא תַעֲשֶׂה שֻׁתָּפוּת עִם גּוֹי וְיִשְׁבַּע לְךָ בַּעֲ״ז שֶׁלּוֹ נִמְצֵאתָ שֶׁאַתָּה גּוֹרֵם שֶׁיְּזַכֵּר עַל יָדְךָ (סנהדרין ס״ד):

י״ד שָׁלֹשׁ רְגָלִים תָּחֹג לִי בַּשָּׁנָה׃

רגלים. פְּעָמִים; וְכֵן כִּי הִכִּיתַנִי זֶה שָׁלֹשׁ רְגָלִים (במדבר כ״ב):

ט״ו אֶת־חַ֣ג הַמַּצּוֹת֮ תִּשְׁמֹר֒ שִׁבְעַ֣ת יָמִים֮ תֹּאכַל֣ מַצּוֹת֒ כַּאֲשֶׁ֣ר צִוִּיתְךָ֗ לְמוֹעֵד֙ חֹ֣דֶשׁ הָאָבִ֔יב כִּ֥י בּ֖וֹ יָצָ֣אתָ מִמִּצְרָ֑יִם וְלֹא־יֵרָא֥וּ פָנַ֖י רֵיקָֽם׃

חדש האביב. שֶׁהַתְּבוּאָה מִתְמַלֵּאת בּוֹ בְּאִבֶּיהָ. אָבִיב לְשׁוֹן אָב, בְּכוֹר וְרֹאשׁוֹן לְבַשֵּׁל פֵּרוֹת:

ולא יראו פני ריקם. כְּשֶׁתָּבֹאוּ לִרְאוֹת פָּנַי בָּרְגָלִים, הָבִיאוּ לִי עוֹלוֹת (מכילתא):

ט״ז וְחַ֣ג הַקָּצִ֗יר בִּכּוּרֵי֙ מַעֲשֶׂ֣יךָ אֲשֶׁ֥ר תִּזְרַ֖ע בַּשָּׂדֶ֑ה וְחַג֙ הָאָסִ֔יף בְּצֵ֥את הַשָּׁנָ֖ה בְּאָסְפְּךָ֥ אֶת־מַעֲשֶׂ֖יךָ מִן־הַשָּׂדֶֽה׃

וחג הקציר. הוּא חַג שָׁבוּעוֹת:

בכורי מעשיך. שֶׁהוּא זְמַן הֲבָאַת בִּכּוּרִים, שֶׁשְּׁתֵּי הַלֶּחֶם הַבָּאִין בַּעֲצֶרֶת הָיוּ מַתִּירִין הֶחָדָשׁ לְמָנְחוֹת וּלְהָבִיא בִּכּוּרִים לַמִּקְדָּשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר וּבְיוֹם הַבִּכּוּרִים וְגוֹ׳ (במדבר כ״ח):

וחג האסף. הוּא חַג הַסֻּכּוֹת:

באספך את מעשיך. שֶׁכָּל יְמוֹת הַחַמָּה הַתְּבוּאָה מִתְיַבֶּשֶׁת בַּשָּׂדוֹת, וּבָחָג אוֹסְפִים אוֹתָהּ אֶל הַבַּיִת מִפְּנֵי הַגְּשָׁמִים:

י״ז שָׁלֹשׁ פְּעָמִים֙ בַּשָּׁנָ֔ה יֵרָאֶ֖ה כָּל־זְכוּרְךָ֑ אֶל־פְּנֵ֖י הָאָד֥וֹן | יְהוָֽה׃

שלש פעמים וגו׳. לְפִי שֶׁהָעִנְיָן מְדַבֵּר בַּשְּׁבִיעִית, הֵצֵרְךָ לוֹמַר שֶׁלֹּא יִסְתָּרְסוּ רְגָלִים מִמְּקוֹמָן:

כל זכורך. הַזְּכָרִים שֶׁבְּךָ:

י״ח לֹא־תִזְבַּ֥ח עַל־חָמֵ֖ץ דַּם־זִבְחִ֑י וְלֹא־יָלִ֥ין חֵלֶב־חַגִּ֖י עַד־בֹּֽקֶר׃

לא תזבח על חמץ וגו׳. לֹא תִשְׁחַט אֶת הַפֶּסַח בְּי״ד בְּנִיסָן עַד שֶׁתְּבַעֵר הֶחָמֵץ (מכילתא):

ולא ילין חלב חגי חוּץ לַמִּזְבֵּחַ:

עד בקר. יָכוֹל אַף עַל הַמַּעֲרָכָה יִפָּסֵל בְּלִינָה, תַּ״ל עַל מוֹקְדָה עַל הַמִּזְבֵּחַ כָּל הַלַּיְלָה (ויקרא ו׳):

ולא ילין. אֵין לִינָה אֶלָּא בְּעַמּוּד הַשַּׁחַר, שֶׁנֶּאֱמַר עַד בֹּקֶר, אֲבָל כָּל הַלַּיְלָה יָכוֹל לְהַעֲלוֹתוֹ מִן הָרִצְפָּה לַמִּזְבֵּחַ (מגילה כ׳):

י״ט רֵאשִׁ֣ית בִּכּוּרֵ֣י אַדְמָתְךָ֮ תָּבִיא֒ בֵּ֣ית יְהוָ֣ה אֱלֹהֶ֔יךָ לֹא־תְבַשֵּׁ֥ל גְּדִ֖י בַּחֲלֵ֥ב אִמּֽוֹ׃ {פ}

ראשית בכורי אדמתך. אַף הַשְּׁבִיעִית חַיֶּבֶת בְּבִכּוּרִים, לְכָךְ נֶאֱמַר אַף כָּאן בִּכּוּרֵי אַדְמָתְךָ. כֵּיצַד? אָדָם נִכְנָס לְתוֹךְ שָׂדֵהוּ, רוֹאֶה תְּאֵנָה שֶׁבִּכְּרָה, כּוֹרֵךְ עָלֶיהָ גְּמִי לְסִימָן וּמַקְדִּישָׁהּ, וְאֵין בִּכּוּרִים אֶלָּא בְּשִׁבְעַת הַמִּינִין הָאֲמוּרִין בַּמִּקְרָא — אֶרֶץ חִטָּה וּשְׂעֹרָה וְגוֹ׳ (בכורים פ״א):

לא תבשל גדי. אַף עֵגֶל וְכֶבֶשׂ בִּכְלַל גְּדִי, שֶׁאֵין גְּדִי אֶלָּא לְשׁוֹן זָלָד רַךְ, מִמַּה שֶּׁאַתָּה מוֹצֵא בִּכְמָה מְקוֹמוֹת בַּתּוֹרָה שֶׁכָּתוּב גְּדִי וְהַצְרֵךְ לְפָרֵשׁ אַחֲרָיו עִזִּים, כְּגוֹן אָנֹכִי אֶשְׁלַח גְּדִי עִזִּים (בראשית ל״ח), אֶת גְּדִי הָעִזִּים (שם), שְׁנֵי גְּדָיֵי עִזִּים (שם כ״ז), לְלַמֶּדְךָ שֶׁכָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר גְּדִי סְתָם אַף עֵגֶל וְכֶבֶשׂ בְּמַשְׁמָע. וּבְגִ׳ מְקוֹמוֹת נִכְתַּב בַּתּוֹרָה, אֶחָד לְאִסּוּר אֲכִילָה, וְאֶחָד לְאִסּוּר הֲנָאָה, וְאֶחָד לְאִסּוּר בִּשּׁוּל (מכילתא, חולין קט״ו):

כ׳ הִנֵּ֨ה אָנֹכִ֜י שֹׁלֵ֣חַ מַלְאָ֗ךְ לְפָנֶ֙יךָ֙ לִשְׁמָרְךָ֣ בַּדָּ֔רֶךְ וְלַהֲבִיאֲךָ֖ אֶל־הַמָּק֑וֹם אֲשֶׁ֥ר הֲכִנֹ֖תִי׃

הנה אנכי שלח מלאך. כָּאן נִתְבַּשְּׂרוּ שֶׁעֲתִידִין לַחֲטֹא, וּשְׁכִינָה אוֹמֶרֶת לָהֶם כִּי לֹא אֶעֱלֶה בְּקִרְבְּךָ (שמות ל״ג):

אשר הכנתי. אֲשֶׁר זִמַּנְתִּי לָתֵת לָכֶם, זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ; וּמִדְרָשׁוֹ **אל המקום אשר הכנתי** כְּבָר מְקוֹמִי כְּנֶגְדּוֹ, וְזֶה אֶחָד מִן הַמְקָרָאוֹת שֶׁאוֹמְרִים שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁל מַעְלָה מְכֻוָּן כְּנֶגֶד שֶׁל מַטָּה (תנחומא):

כ״א הִשָּׁמֶר מִפָּנָיו וּשְׁמַע בְּקֹלוֹ אַל־תַּמֵּר בּוֹ כִּי לֹא יִשָּׂא לְפִשְׁעֲכֶם כִּי שְׁמִי בְּקִרְבּוֹ׃

אל תמר בו. לְשׁוֹן הַמְרָאָה, כְּמוֹ אֲשֶׁר יַמְרֶה אֶת פִּיךָ (יהושע א׳)׃

כי לא ישא לפשעכם. אֵינוֹ מְלַמֵּד בְּכָךְ, שֶׁהוּא מִן הַסַּת שֶׁאֵין חוֹטְאִין, וְעוֹד שֶׁהוּא שָׁלִיחַ וְאֵינוֹ עוֹשֶׂה אֶלָּא שְׁלִיחוּתוֹ׃

כי שמי בקרבו. מְחֻבָּר לְרֹאשׁ הַמִּקְרָא – **השמר מפניו כי שמי** מְשֻׁתָּף בּוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ זֶה מְטַטְרוֹן שֶׁשְּׁמוֹ כְּשֵׁם רַבּוֹ, מְטַטְרוֹן בְּגִימַטְרִיָּא שַׁדַּי (סנהדרין ל״ח)׃

כ״ב כִּי אִם־שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע בְּקֹלוֹ וְעָשִׂיתָ כֹּל אֲשֶׁר אֲדַבֵּר וְאָיַבְתִּי אֶת־אֹיְבֶיךָ וְצַרְתִּי אֶת־צֹרְרֶיךָ׃

וצרתי. כְּתַרְגּוּמוֹ וְאָעִיק׃

כ״ג כִּי־יֵלֵךְ מַלְאָכִי לְפָנֶיךָ וֶהֱבִיאֲךָ אֶל־הָאֱמֹרִי וְהַחִתִּי וְהַפְּרִזִּי וְהַכְּנַעֲנִי הַחִוִּי וְהַיְבוּסִי וְהִכְחַדְתִּיו׃

כ״ד לֹא־תִשְׁתַּחֲוֶה לֵאלֹהֵיהֶם וְלֹא תָעָבְדֵם וְלֹא תַעֲשֶׂה כְּמַעֲשֵׂיהֶם כִּי הָרֵס תְּהָרְסֵם וְשַׁבֵּר תְּשַׁבֵּר מַצֵּבֹתֵיהֶם׃

הרס תהרסם. לְאוֹתָם אֱלוֹהוּת׃

מצבתיהם. אֲבָנִים שֶׁהֵם מַצִּיבִין לְהִשְׁתַּחֲווֹת לָהֶם׃

כ״ה וַעֲבַדְתֶּם אֵת יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם וּבֵרַךְ אֶת־לַחְמְךָ וְאֶת־מֵימֶיךָ וַהֲסִרֹתִי מַחֲלָה מִקִּרְבֶּךָ׃ {ס}

כ״ו לֹא תִהְיֶה מְשַׁכֵּלָה וַעֲקָרָה בְּאַרְצֶךָ אֶת־מִסְפַּר יָמֶיךָ אֲמַלֵּא׃

לא תהיה משכלה. אִם תַּעֲשֶׂה רְצוֹנִי׃

משכלה. מַפֶּלֶת נְפָלִים אוֹ קוֹבֶרֶת אֶת בָּנֶיהָ קְרוֹיָה מְשַׁכֵּלָה׃

כ״ז אֶת־אֵימָתִי אֲשַׁלַּח לְפָנֶיךָ וְהַמֹּתִי אֶת־כָּל־הָעָם אֲשֶׁר תָּבֹא בָהֶם וְנָתַתִּי אֶת־כָּל־אֹיְבֶיךָ אֵלֶיךָ עֹרֶף׃

והמתי. כְּמוֹ וְהַמַּמְתִּי, וְתַרְגּוּמוֹ וֶאֱשַׁגֵּשׁ. וְכֵן כָּל תֵּבָה שֶׁפְּעַל שֶׁלָּהּ בְּכָפֶל אוֹת אַחֲרוֹנָה, כְּשֶׁתְּהַפְּךָ לְדַבֵּר בִּלְשׁוֹן פָּעַלְתִּי, יֵשׁ מְקוֹמוֹת שֶׁנּוֹטֵל אוֹת הַכְּפוּלָה וּמַדְגִּישׁ אֶת הָאוֹת וְנוֹקְדוֹ בְּמָלָאפוּם כְּגוֹן וְהַמֹּתִי מִגְזֶרֶת וְהָמַם גִּלְגַּל עֶגְלָתוֹ (ישעיהו כ״ח), וְסַבּוֹתִי (קהלת ב׳), מִגְזֶרֶת וְסָבַב בֵּית אֵל (שמואל א ז׳:ט״ז), דַּלּוֹתִי (תהילים קט״ז), מִגְזֶרֶת דָּלְלוּ וְחָרְבוּ (ישעיהו י״ט), עַל כַּפַּיִם חַקּוֹתִיךְ (ישעיהו מ״ט:ט״ז), מִגְזֶרֶת חִקֵּקְתִּי לֵב (שופטים ה׳), אֶת מִי רַצּוֹתִי (שמואל א י״ב:ג׳), מִגְזֶרֶת רָצַץ עָזֵב דַּלִּים (איוב כ׳). וְהַמְתַרְגֵּם וְהַמֹּתִי וְאֶקְטֹל, טוֹעֶה הוּא, שֶׁאִלּוּ מִגְזֶרֶת מִיתָה הָיָה, אֵין ה״א שְׁלָהּ בְּפַתָּח וְלֹא מֵ״ם שֶׁלָּהּ מַדְגֶּשֶׁת וְלֹא נְקוּדָה מְלָאפוּם, אֶלָּא וְהֵמַתִּי כְּגוֹן וְהֵמַתָּה אֶת הָעָם הַזֶּה (במדבר י״ד:ט״ו), וְהָתָי״ו מֻדְגֶּשֶׁת לְפִי שֶׁתָּבֹא בִּמְקוֹם שְׁתֵּי תָוִי״ן, הָאַחַת נִשְׁרֶשֶׁת – לְפִי שֶׁאֵין מִיתָה בְּלֹא תָי״ו – וְהָאַחֶרֶת מְשַׁמֶּשֶׁת, כְּמוֹ אָמַרְתִּי, חָטָאתִי, עָשִׂיתִי, וְכֵן וְנָתַתִּי הַתָּי״ו מֻדְגֶּשֶׁת, שֶׁהִיא בָּאָה בִּמְקוֹם שְׁתֵּים, לְפִי שֶׁהָיָה צָרִיךְ שָׁלֹשׁ תָּוִי״ן – שְׁתַּיִם לְיסוֹד, כְּמוֹ בְּיוֹם תֵּת ה׳ (יהושע י׳), מַתַּת אֱלֹהִים הִיא (קהלת ג׳), וְהַשְּׁלִישִׁית לְשִׁמּוּשׁ׃

ערף. שֶׁיִּנּוּסוּ מִפָּנֶיךָ וְיַהֲפְכוּ לְךָ עָרְפָּם׃

כ״ח וְשָׁלַחְתִּי אֶת־הַצִּרְעָה לְפָנֶיךָ וְגֵרְשָׁה אֶת־הַחִוִּי אֶת־הַכְּנַעֲנִי וְאֶת־הַחִתִּי מִלְּפָנֶיךָ׃

הצרעה. מִין שֶׁרֶץ הָעוֹף, וְהָיְתָה מַכָּה אוֹתָם בְּעֵינֵיהֶם וּמְטִילָה בָּהֶם אֶרֶס וְהֵם מֵתִים. וְהַצִּרְעָה לֹא עָבְרָה אֶת הַיַּרְדֵּן, וְהַחִתִּי וְהַכְּנַעֲנִי הֵם אֶרֶץ סִיחוֹן וְעוֹג, לְפִיכָךְ מִכָּל שֶׁבַע אֻמּוֹת לֹא מָנָה כָּאן אֶלָּא אֵלּוּ, וְחִוִּי אַע״פִּ שֶׁהוּא מֵעֵבֶר הַיַּרְדֵּן וְהָלְאָה, שָׁנוּ רַבּוֹתֵינוּ בְּמַסֶּכֶת סוֹטָה (דף ל״ו), עַל שְׁפַת הַיַּרְדֵּן עָמְדָה וְזָרְקָה בָּהֶם מָרָה׃

כ״ט לֹא אֲגָרְשֶׁנּוּ מִפָּנֶיךָ בְּשָׁנָה אַחַת פֶּן־תִּהְיֶה הָאָרֶץ שְׁמָמָה וְרַבָּה עָלֶיךָ חַיַּת הַשָּׂדֶה׃

שממה. רַקָּנִית מִבְּנֵי אָדָם, לְפִי שֶׁאַתֶּם מְעַט וְאֵין בָּכֶם כְּדֵי לְמַלֹּאות אוֹתָהּ׃

ורבה עליך. וְתִרְבֶּה עָלֶיךָ׃

ל׳ מְעַט מְעַט אֲגָרְשֶׁנּוּ מִפָּנֶיךָ עַד אֲשֶׁר תִּפְרֶה וְנָחַלְתָּ אֶת־הָאָרֶץ׃

עד אשר תפרה. תִּרְבֶּה, לְשׁוֹן פְּרִי, כְּמוֹ פְּרוּ וּרְבוּ (בראשית א׳)׃

ל״א וְשַׁתִּי אֶת־גְּבֻלְךָ מִיַּם־סוּף וְעַד־יָם פְּלִשְׁתִּים וּמִמִּדְבָּר עַד־הַנָּהָר כִּי | אֶתֵּן בְּיֶדְכֶם אֶת יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ וְגֵרַשְׁתָּמוֹ מִפָּנֶיךָ׃

ושתי. לְשׁוֹן הֲשָׂתָה, וְהַתֵּי״ו מֻדְגֶּשֶׁת מִפְּנֵי שֶׁבָּאָה תַּחַת שְׁתַּיִם, שֶׁאֵין שִׁיתָה בְּלֹא תָי״ו, וְהָאַחַת לְשִׁמּוּשׁ׃

עד הנהר. פְּרָת׃

וגרשתמו. וּתְגָרְשֵׁם׃

ל״ב לֹא־תִכְרֹת לָהֶם וְלֵאלֹהֵיהֶם בְּרִית׃

ל״ג לֹא יֵשְׁבוּ בְּאַרְצְךָ פֶּן־יַחֲטִיאוּ אֹתְךָ לִי כִּי תַעֲבֹד אֶת־אֱלֹהֵיהֶם כִּי־יִהְיֶה לְךָ לְמוֹקֵשׁ׃ {פ}

כי תעבד וגו׳. חֲרִי אֵלּוּ כִּי מְשַׁמְּשִׁין בִּמְקוֹם אֲשֶׁר, וְכֵן בְּכָמָּה מְקוֹמוֹת, וְזֶהוּ לְשׁוֹן אִי שֶׁהוּא אֶחָד מֵאַרְבַּע לְשׁוֹנוֹת שֶׁהַכִּי מְשַׁמֵּשׁ, וְגַם מָצִינוּ בְּהַרְבֵּה מְקוֹמוֹת אִם מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן אֲשֶׁר, כְּמוֹ וְאִם תַּקְרִיב מִנְחַת בְּכוּרִים (ויקרא ב׳), שֶׁהִיא חוֹבָה׃

פרק כ״ד

א׳ וְאֶל־מֹשֶׁה אָמַר עֲלֵה אֶל־יְהוָה אַתָּה וְאַהֲרֹן נָדָב וַאֲבִיהוּא וְשִׁבְעִים מִזִּקְנֵי יִשְׂרָאֵל וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם מֵרָחֹק׃

ואל משה אמר. פָּרָשָׁה זוֹ נֶאֶמְרָה קֹדֶם עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, בְּד׳ בְּסִיוָן נֶאֶמְרָה לוֹ עֲלֵה (שבת פ״ח)׃

ב׳ וְנִגַּשׁ מֹשֶׁה לְבַדּוֹ אֶל־יְהוָה וְהֵם לֹא יִגָּשׁוּ וְהָעָם לֹא יַעֲלוּ עִמּוֹ׃

ונגש משה לבדו. אֶל הָעֲרָפֶל׃

ג׳ וַיָּבֹא מֹשֶׁה וַיְסַפֵּר לָעָם אֵת כָּל־דִּבְרֵי יְהוָה וְאֵת כָּל־הַמִּשְׁפָּטִים וַיַּעַן כָּל־הָעָם קוֹל אֶחָד וַיֹּאמְרוּ כָּל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר־דִּבֶּר יְהוָה נַעֲשֶׂה׃

ויבא משה ויספר לעם. בּוֹ בַּיּוֹם׃

את כל דברי ה׳. מִצְוַת פְּרִישָׁה וְהַגְבָּלָה׃

ואת כל המשפטים. שֶׁבַע מִצְוֹות שֶׁנִּצְטַוּוּ בְּנֵי נֹחַ, וְשַׁבָּת וְכִבּוּד אָב וָאֵם וּפָרָה אֲדֻמָּה וְדִינִין שֶׁנִּתְּנוּ לָהֶם בְּמָרָה (סנהדרין נ״ו)׃

ד׳ וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֵת כָּל־דִּבְרֵי יְהוָה וַיַּשְׁכֵּם בַּבֹּקֶר וַיִּבֶן מִזְבֵּחַ תַּחַת הָהָר וּשְׁתֵּים עֶשְׂרֵה מַצֵּבָה לִשְׁנֵים עָשָׂר שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל׃

ויכתב משה. מִבְּרֵאשִׁית וְעַד מַתַּן תּוֹרָה, וְכָתַב מִצְוֹות שֶׁנִּצְטַוּוּ בְּמָרָה׃

וישכם בבקר. בַּחֲמִשָּׁה בְּסִיוָן׃

ה׳ וַיִּשְׁלַח אֶת־נַעֲרֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲלוּ עֹלֹת וַיִּזְבְּחוּ זְבָחִים שְׁלָמִים לַיהוָה פָּרִים׃

את נערי. הַבְּכוֹרוֹת׃

ו׳ וַיִּקַּח מֹשֶׁה חֲצִי הַדָּם וַיָּשֶׂם בָּאֲגָנֹת וַחֲצִי הַדָּם זָרַק עַל־הַמִּזְבֵּחַ׃

ויקח משה את חצי הדם. מִי חִלְקוֹ? מַלְאָךְ בָּא וְחִלְקוֹ (ויקרא רבה ו׳)׃

באגנת. שְׁתֵּי אֲגָנוֹת, אֶחָד לַחֲצִי דַּם עוֹלָה וְאֶחָד לַחֲצִי דָּם שְׁלָמִים לְהַזּוֹת אוֹתָם עַל הָעָם. וּמִכָּאן לָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ שֶׁנִּכְנְסוּ אֲבוֹתֵינוּ לַבְּרִית בְּמִילָה וּטְבִילָה וְהַזָּאַת דָּמִים, שֶׁאֵין הַזָּאָה בְּלֹא טְבִילָה (כריתות ט׳)׃

ז׳ וַיִּקַּח סֵפֶר הַבְּרִית וַיִּקְרָא בְּאָזְנֵי הָעָם וַיֹּאמְרוּ כֹּל אֲשֶׁר־דִּבֶּר יְהוָה נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע׃

ספר הברית. מִבְּרֵאשִׁית וְעַד מַתַּן תּוֹרָה וּמִצְוֹות שֶׁנִּצְטַוּוּ בְּמָרָה׃

ח׳ וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת־הַדָּם וַיִּזְרֹק עַל־הָעָם וַיֹּאמֶר הִנֵּה דַם־הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת יְהוָה עִמָּכֶם עַל כָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה׃

ויזרק. עִנְיַן הַזָּאָה, וְתַרְגּוּמוֹ וּזְרַק עַל מַדְבְּחָא לְכַפָּרָא עַל עַמָּא׃

ט׳ וַיַּעַל מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן נָדָב֙ וַאֲבִיה֔וּא וְשִׁבְעִ֖ים מִזִּקְנֵ֥י יִשְׂרָאֵֽל׃

י׳ וַיִּרְאוּ֙ אֵ֣ת אֱלֹהֵ֣י יִשְׂרָאֵ֔ל וְתַחַת֙ רַגְלָ֔יו כְּמַעֲשֵׂ֥ה לִבְנַ֖ת הַסַּפִּ֑יר וּכְעֶ֥צֶם הַשָּׁמַ֖יִם לָטֹהַֽר׃

ויראו את אלהי ישראל. נִסְתַּכְּלוּ וְהֵצִיצוּ וְנִתְחַיְּבוּ מִיתָה, אֶלָּא שֶׁלֹּא רָצָה הַקָּבָ״ה לְעַרְבֵּב שִׂמְחַת הַתּוֹרָה וְהִמְתִּין לָנָדָב וַאֲבִיהוּא עַד יוֹם חֲנֻכַּת הַמִּשְׁכָּן, וְלַזְּקֵנִים עַד וַיְהִי הָעָם כְּמִתְאוֹנְנִים, וַתִּבְעַר בָּם אֵשׁ ה׳ וַתֹּאכַל בִּקְצֵה הַמַּחֲנֶה (במדבר י״א) — בִּקְצִינִים שֶׁבַּמַּחֲנֶה (תנחומא):

כמעשה לבנת הספיר. הִיא הָיְתָה לְפָנָיו בְּשָׁעַת הַשִּׁעְבּוּד, לְזָכּוֹר צָרָתָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל שֶׁהָיוּ מְשֻׁעְבָּדִים בְּמַעֲשֵׂה לְבֵנִים (ויקרא רבה):

וכעצם השמים לטהר. מְשֻׁנְּגְאָלוּ הָיָה אוֹר וְחֶדְוָה לְפָנָיו:

וכעצם. כְּתַרְגּוּמוֹ, לְשׁוֹן מַרְאֶה:

לטהר. לְשׁוֹן בָּרוּר וְצָלוּל:

י״א וְאֶל־אֲצִילֵ֣י בְנֵ֣י יִשְׂרָאֵ֗ל לֹ֤א שָׁלַח֙ יָד֔וֹ וַיֶּחֱזוּ֙ אֶת־הָאֱלֹהִ֔ים וַיֹּאכְל֖וּ וַיִּשְׁתּֽוּ׃ {ס}

ואל אצילי. הֵם נָדָב וַאֲבִיהוּא וְהַזְּקֵנִים:

לא שלח ידו. מִכְּלָל שֶׁהָיוּ רְאוּיִים לְהִשְׁתַּלַּח בָּהֶם יָד (תנחומא, ויקרא רבה כ׳):

ויחזו את האלהים. הָיוּ מִסְתַּכְּלִין בּוֹ בְּלֵב גַּס מִתּוֹךְ אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה, כָּךְ מִדְרַשׁ תַּנְחוּמָא, וְאַנְקְלוֹס לֹא תִרְגֵּם כֵּן.

אצילי. לְשׁוֹן גְּדוֹלִים, כְּמוֹ וּמֵאֲצִילֶיהָ קָרֵאתִיךְ (ישעיהו מ״א), וַיָּאצֶל מִן הָרוּחַ (במדבר י״א), שֵׁשׁ אַמּוֹת אַצִּילָה (יחזקאל מ״א):

י״ב וַיֹּ֤אמֶר יְהוָה֙ אֶל־מֹשֶׁ֔ה עֲלֵ֥ה אֵלַ֖י הָהָ֑רָה וֶהְיֵה־שָׁ֗ם וְאֶתְּנָ֨ה לְךָ֜ אֶת־לֻחֹ֣ת הָאֶ֗בֶן וְהַתּוֹרָ֤ה וְהַמִּצְוָה֙ אֲשֶׁ֣ר כָּתַ֔בְתִּי לְהוֹרֹתָֽם׃

ויאמר ה׳ אל משה. לְאַחַר מַתַּן תּוֹרָה:

עלה אלי ההרה והיה שם. אַרְבָּעִים יוֹם:

את לחת האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורתם. כָּל שֵׁשׁ מֵאוֹת וּשְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה מִצְוֹות בְּכְלַל עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת הֵן, וְרַבֵּנוּ סְעַדְיָה פֵּרֵשׁ בָּאַזְהָרוֹת שֶׁיָּסַד לְכָל דִּבּוּר וְדִבּוּר מִצְוֹות הַתְּלוּיוֹת בּוֹ:

י״ג וַיָּ֣קָם מֹשֶׁ֔ה וִיהוֹשֻׁ֖עַ מְשָׁרְתּ֑וֹ וַיַּ֥עַל מֹשֶׁ֖ה אֶל־הַ֥ר הָאֱלֹהִֽים׃

ויקם משה ויהושע משרתו. לֹא יָדַעְתִּי מַה טִּיבוֹ שֶׁל יְהוֹשֻׁעַ כָּאן, וְאוֹמֵר אֲנִי, שֶׁהָיָה הַתַּלְמִיד מְלַוֶּה לָרַב עַד מְקוֹם הַגְּבָלַת תְּחוּמֵי הָהָר שֶׁאֵינוֹ רַשַּׁאי לֵילֵךְ מִשָּׁם וָהָלְאָה, וּמִשָּׁם וַיַּעַל מֹשֶׁה לְבַדּוֹ אֶל הַר הָאֱלֹהִים, וְיהוֹשֻׁעַ נָטָה שָׁם אָהֳלוֹ וְנִתְעַכֵּב שָׁם כָּל אַרְבָּעִים יוֹם, שֶׁכֵּן מָצִינוּ כְּשֶׁיָּרַד מֹשֶׁה וַיִּשְׁמַע יְהוֹשֻׁעַ אֶת קוֹל הָעָם בְּרֵעָה (שמות ל״ב:י״ז), לָמַדְנוּ שֶׁלֹּא הָיָה יְהוֹשֻׁעַ עִמָּהֶם:

י״ד וְאֶל־הַזְּקֵנִ֖ים אָמַ֣ר שְׁבוּ־לָ֣נוּ בָזֶ֑ה עַ֚ד אֲשֶׁר־נָשׁ֣וּב אֲלֵיכֶ֔ם וְהִנֵּ֥ה אַהֲרֹ֖ן וְח֣וּר עִמָּכֶ֑ם מִי־בַ֥עַל דְּבָרִ֖ים יִגַּ֥שׁ אֲלֵהֶֽם׃

ואל הזקנים אמר. בְּצֵאתוֹ מִן הַמַּחֲנֶה:

שבו לנו בזה. וְהִתְעַכְּבוּ כָּאן עִם שְׁאָר הָעָם בַּמַּחֲנֶה, לִהְיוֹת נְכוֹנִים לִשְׁפֹּט לְכָל אִישׁ רִיבוֹ:

חור. בְּנָהּ שֶׁל מִרְיָם הָיָה וְאָבִיו כָּלֵב בֶּן יְפֻנֶּה, שֶׁנֶּאֱמַר וַיִּקַּח לוֹ כָּלֵב אֶת אֶפְרָת וַתֵּלֶד לוֹ אֶת חוּר (דהי״א ב׳), אֶפְרָת זוֹ מִרְיָם כִּדְאִיתָא בְּסוֹטָה:

מי בעל דברים. מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ דִּין:

ט״ו וַיַּ֥עַל מֹשֶׁ֖ה אֶל־הָהָ֑ר וַיְכַ֥ס הֶֽעָנָ֖ן אֶת־הָהָֽר׃

ט״ז וַיִּשְׁכֹּ֤ן כְּבוֹד־יְהוָה֙ עַל־הַ֣ר סִינָ֔י וַיְכַסֵּ֥הוּ הֶעָנָ֖ן שֵׁ֣שֶׁת יָמִ֑ים וַיִּקְרָ֨א אֶל־מֹשֶׁ֜ה בַּיּ֣וֹם הַשְּׁבִיעִ֗י מִתּוֹךְ֙ הֶעָנָֽן׃

ויכסהו הענן. רַבּוֹתֵינוּ חוֹלְקִים בַּדָּבָר, יֵשׁ מֶהֶם אוֹ׳ אֵלּוּ שִׁשָּׁה יָמִים שֶׁמֵּ״ח (עַד עֲצֶרֶת יוֹם מַתַּן תּוֹרָה):

ויכסהו הענן. לָהָר:

ויקרא אל משה ביום השביעי לוֹמַר עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, וּמֹשֶׁה וְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עוֹמְדִים, אֶלָּא שֶׁחָלַק הַכָּתוּב כָּבוֹד לְמֹשֶׁה; וְי״א **ויכסהו הענן** לְמֹשֶׁה **ששת ימים** לְאַחַר עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, וְהֵם הָיוּ בְּתִחִלַּת אַרְבָּעִים יוֹם שֶׁעָלָה מֹשֶׁה לְקַבֵּל לוּחוֹת, וְלִמֻּדְךָ שֶׁכָּל הַנִּכְנָס לְמַחֲנֵה שְׁכִינָה טָעוּן פְּרִישָׁה שִׁשָּׁה יָמִים (יומא ג׳):

י״ז וּמַרְאֵה֙ כְּבוֹד יְהוָ֔ה כְּאֵ֥שׁ אֹכֶ֖לֶת בְּרֹ֣אשׁ הָהָ֑ר לְעֵינֵ֖י בְּנֵ֥י יִשְׂרָאֵֽל׃

י״ח וַיָּבֹ֥א מֹשֶׁ֖ה בְּת֣וֹךְ הֶֽעָנָ֑ן וַיַּ֤עַל אֶל־הָהָר֙ וַיְהִ֣י מֹשֶׁ֔ה בָּהָ֖ר אַרְבָּעִ֥ים י֛וֹם וְאַרְבָּעִ֥ים לָֽיְלָֽה׃ {פ}

בתוך הענן. עָנָן זֶה כְּמִין עָשָׁן הוּא, וְעָשָׂה לוֹ הַקָּבָ״ה לְמֹשֶׁה שְׁבִיל בְּתוֹכוֹ (שם ד׳):